

Нормурод НОРҚОБИЛОВ

БЎРОН ҚЎПГАН КУН

Қисса ва ҳикоялар

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2007

Қиссалар

БЕЛБОФ

Отамурод тонгги қуёш нурига йўғрилган кишлоқда ўзига нисбатан туғилган адоватни ички бир туйғу билан қайта ҳис этаркан, унинг муқаррар оқибати эрмуш мавҳум хавфни қидиргандай, ёнбағирликнинг кунгай томонида пала-партиш сочилган кишлоқ уйларига, қуйидаги тезоқар сой ёқалаб чўзилган қуюқ ёнғокзорга, чўққиси яккам-дуккам арчалар билан безалган қаршидаги баланд қояга ва кўкиштоб ғубор оғушида сокин мудраётган тоғларга бир-бир боқаркан, маънос ва дилгир нигоҳи ҳовли этагидаги бостирмага ёндош тушган чоғроқ кулбада тўхталди. Кичкина деразаларига қизғиш парда тутилган шу кулба ҳам ўзига таҳдидли тикилиб тургандек туюлди.

Бир қарашда теварак ғоят осойишта эди. Қушлар чуғури, енгил эпкиндан силкинаётган япроқлар саси, пастдаги сойнинг бир маромда гувиллашига қоришиқ кишлоқнинг англарсиз шовури, булутсиз кўкда бемалол дайдимок истагида тоғ чўққисига тирмашган офтоб нурининг аллаловчи тафти-бари соз ва ғоят ажойиб эди. Аммо бу фусункорлик муваққат — кишлоқнинг қай бир буржида биқиниб ётган ўша номаълум хавф ҳализамон мазкур тароватга соя ташлайдигандек эди.

Кеча тушдан сўнг Зумрадни сой бўйида ҳоли учратгандаёқ бу ерда ортиқ ўралашиши яхшиликка олиб бормаслигини пайқаб улгурганди. Кўзи ҳар дақиқада кийикдек дик сакраб қочмоққа шай турган жувонда экан, ўзига ўқдек қадалган нигоҳни сезмай қолмади. У беихтиёр ортига ўгириларкан, наридаги буталар орасидан адоватла тикилиб турган йигитчага кўзи тушди. Отамурод бошда ажабланди, сўнг уни жувоннинг хешларидан бири бўлса керак деб ўйлади. Кўнглида ёмонлик йўқлигини билдириб, хижолатомуз илжайди. Йигитчанинг эса

бир туки қилт этмади. Бақадек қотиб тураверди. Кўзларини олиб қочмоқдан ўзга иложи йўқлигини англаган Отамурод жувон томонга қайриларкан, уни жойида топмади. Зумрад кумга синггандек ғойиб бўлганди. Аммо «кейи-ин» дея шивирлаши кулоқлари остида қолганди. У жувонни қидириб, ёнғоқзор бағрига сингган сўқмоққа, юкорига ўрлаган тор йўлакка аланг-жалаңг боқаркан, тирик инсонга эмас, рўёга дуч келгандек ҳис қилди ўзини. Бу етмагандек, буталар орасидаги йигитча ҳам кўринмас, хилват бу ғўшада ёлғиз ўзи қолганди.

Аламдан гудраниб сўкинди.

— Ёввойилар!

Ахир у айна шу дақиқани қанчалик интиқлик билан кутмади. Бир парча мактуб орқали билдирилган кўнгил изхорига жавоб олмоқчи эди, холос. Мактубни шаҳардан атай келтирган совға-саломлари орасига қистириб узатганди. Гапни узоқ-узоқлардан бошламай, ярали кўксимга тоғ чечагини тақмоқчиман, шунга сиз нима дейсиз, дея мақсадини очиқ баён этганди. Ва шундан бери жувоннинг оғзини пойлайди: Аксига олиб, у тутқич берай демасди. Ошиқманг, ошиқмай тулинг, деганга ўхшаш сирли ва илтижоли қарашдан нарига ўтмасди.

У алами келиб, дуч келган тошлардан бирига чўқди. Тор йўлакдан ўзи томон энаётган жувоннинг отаси Сардор чолга кўзи тушди. Алами ғазабга айланди: «Булар ҳар бир қадамимни пойлашаяпти шекилли!». Аммо бу нарса чолнинг хурматига ўрнидан кўзғалмоғига моҳелик қилмади. Сардор чол, елкасида ўроқ, хушҳол кулимсиради.

— Қўйларга пича ўт ўрай деб тушувдим.

Отамурод жилмайган киши бўлди. Шу тобда кўнглига чироқ ёкса ёришмас, чолнинг қаршисига келиб чўққалашидан эса баттар ғаши келди. Бироқ буни билдириб бўлмасди. Чол уй эгаси. Боз устига... Йўқ, қизимни узоққа бермайман деб турса, нима ҳам қиларди. Негаки, бу ер шаҳар эмас, тоғликларнинг эса ўз феъли, ўз тутуми бор. Айрим қарашлари-ку ҳеч бир ўлчамга сиғмайди.

Сардор чол йигитга синчков назар ташларкан, чўнтагидан носқовоғини қидира-қидира, негадир жўшиб оқаётган сойга бир муддат тикилиб қолди. Сўнг эса

ўроқ сирти билан гарданини қашлай-қашлай, узундан узун бир ривоятни сўзламокни бошлади.

Йигитнинг тушунгани шу бўлдики, бир замонлар бу қишлоқни ёв босибди. Қишлоқ эркаклари душман қўлига тушмаслиги учун бола-бақраю қиз-жувонларни кутуриб оқаётган мана шу сойга чўктириб, ўзлари тенгсиз жангда ҳалок бўлишган экан. У замонларда тоғда қор мўл, сойда сув сероб, томдай-томдай тошларни худди хасдай оқизиб кетаркан, ҳозир ҳам шиддати ёмон эмас, тушган одамнинг тирик қолиши гумон эмиш. Буни қарангки, қишлоқни ёв босганда, Худонинг қаромати билан бир қизча-ю, бир ўғил бола дўлана тергани тоққа чиқиб кетишган экан. Улар қўни-қўнжини мевага тўлдириб қишлоққа қайтишса, ҳамма ёқ вайрон... Хуллас, қишлоқдаги кейинги авлод мана шу икки норасидадан тарқаган экан. Улар айикни тоға, бўрини ака, охуни хола билиб улғайишган экан. Шунингчун бу қишлоқ йигитларида айикнинг ҳайбати, бўрининг важоҳати, қизларида эса оҳунинг хуркаклиги мавжуд экан. Аммо қизларининг гўзаллиги бошга битган бало, айрим пайтларда қонли можароларга сабаб бўларкан.

Чол шуларни ҳикоя қиларкан, сўнг ўзини бу қишлоққа бегоналигини, аёли эса асли шу ерлик эканлигини кистириб ўтди. Йигитнинг ажабланиб қараб қўйганини сезгач эса, кейинги жумлани шошқалоқ бир тарзда ифода этди:

— Лекин мен бу ерга хотин деб келмаганман. Тарихи узун бунинг...

Отамурод коса тагидаги нимкосани илғаса-да, бу билан нимага шаъма қиляяпсиз, деган маънода иддаоли қараш қилди. Бироқ Сардор чолнинг ўткир нигоҳига бардош беролмай, кўзларини олиб қочди. Сўнг ер остидан унинг елкасидаги ўроққа разм солди. Қизи ҳақида гап очсам, ўроғи билан тушириб қолса керак, деган ўйга борди. Шунда юраги тубидан қайсар бир туйғу бирдан бош кўтарди. Кўнглимга тушов солмоққа ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ! Агар ошиқ кўнглини англаёлмас эканлар, майли, айикдайин фикимласинлар, бўридай ғажисинлар! Булар тоққа хўжайин, кўнглимга эмас!

У бу сафар чолга тик қаради. Бироқ энди чолнинг нигоҳи одатдагидек мулоийм тортган, мезбонлиги эсига тушгандай, одобла боқарди. Шунга қарамай, кўзлари

тубидан хануз совуқ бир ифода аримаган, салгина ноҳўя сўздан бу нарса ададсиз қаҳрга айланиши мумкиндек эди.

Отамурод ҳовли ўртасида тик қотганча, тобора қўтарилаётган тонги офтоб нуридан фусункор тус олаётган тоғу тошларга дилгир назар ташларкан, ортидаги шарпани илғаса-да, қайрилмади. Қайрилмаса-да, нелигини яхши билади. Чол обдастани ҳозирламоқда, кампири эса у ҳозиргина тарк этган ўринни йиғиш билан банд. Ҳар сафар шу — уйғониб ташқарига чиқиши билан чол обдастага уннайди, кампири тўшагини йиғиштиришга тушади.

— Бетди чайинг, меҳмон.

Йигит юз-қўлини наридан-бери юваркан, орада ҳадикланиб чолнинг афтига боқди. Ундан адоват аломатларини қидирди. Йўқ, Сардор чолнинг қарашлари мулоғим, ҳатто бир қадар меҳрли эди. Бундан йигитнинг кўнгли андак таскин топиб, яна ҳовли этагидаги эшик-деразалари ёпиқ кулба томон қаради. Қизингиз кўринмайди, деб сўрагиси келди. Ботинмади. Ичи қизиб кетаётган эса-да, сўроёлмади. Биладики, ташрифни кишлоқ йигитларига малол келгандек, сўрови чолга ёқмайди. У кўп юримли одам сифатида кечаёқ шуни фахмлаб етгандики, бу кишлоқнинг йигитлари анча чатоқ. Улар боши очик аёли тугил, қўтир итига даҳл қилдирмайди.

Бу хил туйғу Отамуродга бегона эмасди.

Оқшомлардан бирида ён қўшнисини, художўй бир кампир эркак зотидан нолиб қолди. Дедик, маҳаллада ҳақиқий эркак қолмади, агар бор бўлганида, маҳаллани наҳс бостириб, буйтиблар қараб ўтиришмасди. Отамурод маҳаллада янги эди. Кўпчиликни яхши танимасди. Аммо кампирнинг гапларини ўзига олди. Ёмғирли тунлардан бирида қаршидаги тул аёлнинг дарвозасига тирғалган нотаниш кимсанинг йўлига қўндаланг бўлди. Буниси, эшигингни оч, дея хиралик қиларди. Унисини ё ноз қиларди, ё аразли эди. Ҳарҳолда эшик очмай, кетинглаб турарди. Аммо буниси ўзига етганча сур экан, кетишни хаёлига келтирмасди. «Кетинг кўп қуявермасин, — деди Отамуродга иршайиб. — Келиша олсак, икковимизга ҳам етади. Ё сенга бошқача ваъда берганми у?» Йигит юрагида туғилган нафратни сўзда ифода этиб беролмади. Зеро, бундай онларда сўз ожизлик қилади.

Натижада, у бор ғазабини муштумига жамлади... Эртасига эса бу воқеа маҳаллада рёса гап бўлди. Отамурод аёл талашиб уришганга чиқди.

Ушанда нимани талашиб ёқалашганини Отамурод хануз тузук идрок этолмайди. Чинданам нимани химоя қилди у — маҳалланинг шаъниними ё аёлнинг қадриними? Бу ҳақда бош қотиришни кўпда истамаса-да, тубан ва жирканч нарсага қарши чиққанини яхши фаҳмлайди.

У қўлидаги намиққан сочиқни сим дорга ташлаб, ортига ўгирилкан, чоғроқ супачадаги тузалган дастурхонни кўриб, ичидан зил кетди. Чойни ичиб, жилмоғи шарт. Ортиқ судралиши яхши эмас. Унинг эса ҳеч кетгиси йўқ эди. Умрида илк бор тузалган дастурхон кўзига ёмон, жуда ёмон кўриниб кетди.

• • •

Сардор чол дастурхон теварагига истамайроқ чўккан йигитнинг авзойини зимдан кузатаркан, ичдан унга раҳми келди. Аммо иложсиз эди. Негаки, ҳовлисида йигитнинг ортиқ даражада ўралашиши ўзининг ҳам шаънига яхши гап олиб келмайди. У буни кечаёқ сезган.

Йигит, кетгиси келмай, атай машинасини чуқилаб ўтирганида, қайнисининг ўғли Акрам қора бошлиқ икки йигит ҳовлисига кириб келган.

— Мехмонингизни мошинаси бузилиб қопти деб эшитдик, — дея Акрам қора чол билан қуюқ сўрашган.

— Темир чуқилиб юрган одамлармиз, ёрдамимиз тегиб қолар деб келавердик, — деган иккинчиси.

Учинчиси лом-мим демаган. Қалин қошлари остидан ўқрайиб қараб қўйиш билан чекланган.

Уч йигит хаш-паш дегунча машинани созлашган. Камерага ел бериб, атай узилган симларни улашган ва машина ўт олган.

— Энди сизга оқ йўл, мехмон! — деган Акрам қора куракдек кафтини йигитга узатиб.

— Қичаб ҳайдасангиз, қоронғи тушмай давондан ўтиб олишингиз мумкин, — деган иккинчиси.

Учинчиси хўмрайиб қараб қўя қолган.

Аммо бу ҳол чолнинг ҳамиятига қаттиқ теккан. Ҳар ҳолда мехмон уники. Бир қизини эплаб химоя қилишга ҳали қуввати етади. Иккинчидан эса, мехмон йигит

ҳали бирон шубҳали хатти-харакатга йўл қўйганича йўқ. Шунинг учун давоё йўлининг нобоплигини баҳона қилиб, йигитнинг кетмоғига изн бермади.

— Бугун кеч, эртан йўлга чиқарсиз, — деди.

— Унда меҳмонни биздикига оп ўтинг, почча, кўзи сўйганман, — деди Акрам қора ўлганининг кунидан илжайиб.

— Баҳонада гурунглашиб ўтирамыз, — деди иккинчиси.

Учинчисининг чехраси баттар тундлашди.

Йигитларнинг бемаврид кўмагидан ичдан энсаси қотган Отамурод чолнинг гапидан сўнг тезгина моторни ўчиради. Одоб юзасидан йигитларга раҳмат айтган бўлади. Чол эса мийиғида жилмаяди: «Кўмак баҳонасида сени қишлоқдан ҳайдамоқчи эди, нодон! Булар келдими, демак, қишлоққа ёмон бир гап ўрлаган. Ҳай, омон бўлсак, не гаплигини билиб олармиз».

Отамурод яна бир тун қолишидан, Сардор чол эса йигитларнинг ташрифидан мамнун эди. Демак, ҳали орият бутун, бу йигитлар қишлоққа бегонани оралатиб қўймайди. Айниқса, Акрам қора бобоси Абдурахмон чавандозга жуда тортибди. Тили ширин, бокишлари салобатли. Унга қолса, меҳмонни уйига олиб кетса-ю, эрта-лаб ўзи кузатиб қўя қолса. Бироқ бу қилиғи ўз қадрини билган одамга сира тўғри келмайди. Чол тутоқиб, бир меҳмонни кузатмоққа чоғи келмайди деб ўйлайсанми, нима, ўладиган жойдаманми, деб бақириб бермоқчи ҳам бўлди-ю, бир амаллаб ўзини босди. Ҳарҳолда Акрам қорани қойиб бўлмайди. Бобоси олдида қарздор. Эсла-са, ёмон туш кўргандай, ҳануз эти сесканади.

Ўшанда милтиқ чақилмаганди. Тепкини кўтариб, уч бор босса-да, милтиғи отилмаган. Ўқини алмаштирганда эса, бошига тушган соядан бир зумга чалғиган. Тепасида хотиржам турган ҳайбатли кимсани ёқтирмай қараган. Бу одамларга нима бўлган ўзи, ҳатто тинчгина ўлишингга ҳам қўймайди-я, деб ўйлаган. Нотаниш кимса қўлидаги яроғини тортиб олиб қўядигандек, уни бағрига босган. Кимса эса пинак бузмаган, наридаги тубсиз жарга ишора қилиб деган:

— Жонингда қасдинг бор экан, буйтиблар куйманмай, анову жардан сакраб қўя қол! Этинг суягингга ара-лашиб, осонгина жон берасан!

Сардор милтигини маҳкам бағрига босганча тура-
верган. Нима ҳам десин. Кимса эса кўлидаги буклоғли
камчи дастаси билан иягини қашлай-қашлай, унга бош-
дан-оёқ разм соларкан, шафқатдан йироқ оҳангда сўра-
ган:

— Бошинга на мусибат тушдики, буйтиблар овлок
жойда ўлмоқ истаб қопсан?

— Шу... одамзоддан кўнгил қолган, амаки!

— Чаток! — Кимса бош чайқайди, лекин ҳаракатида
ачиниш сезилмайди. — Бу ишга аёл киши аралашганми
дейман?

Сардор жавобдан қочиб, ерга боқади.

Кимса ортиқча ижакилашни бас қилиб, теваракка
хаёлчан термулади. Сўнг йигит эсига тушиб қолгандай,
унга ўтирилади.

— Унда бундай қилсак, — дейди гавдасига мос
йўғон ва салобатли овозда. — Шу бугунча меникида
меҳмон бўсанг. Сал тафтинг босилармиди дейман-да.
Агар жудаям ўлгинг келаётган бўлса ва бунга қасам ич-
ган бўлсанг, эртан ҳам улгурасан бу ишга. Бугунча шу
ишни қимай турсанг девдим. Нима дейсан?

Сардор, калака қилмаяптими, деган ўйда сергак
боқади. Йўк, у жиддий эди.

— Йўк, мен шу ерда қоламан, — дейди сўнг қайсар-
лик билан.

— Йўк, қомайсан!

— Холи қўйсангиз яхши бўлармиди дейман-да.

— Холи қўйиш йўқ-да.

— Худди товди хўжайинидай муомила қиласиз-а
одамга.

— Ўзиям шу-да, — Кимсанинг гап оҳанги янада ўк-
тамлашади. — Бу товнинг хўжайини мен бўламан! Ано-
ви қор босган чўққилар ҳам менга қарашли. Ишқилиб,
кўзинг нимайки илгаса, бари меники. Ўлмоқни эвини
қилолмадингми, изимдан юрасан-да, энди. Аммо-лекин
дунёдаги ҳеч бир иш ўлмоққа арзимайди. Мабодо одам
ўлдириб қочиб-почиб юрган бўсанг, ҳукуматга ўзим обо-
риб топшираман сени!

— Ўлдирмоқчи эдим, ўлдиролмадим!

— Унда ўзингниям ўлдирма!

— Кўксим қуйиб кетаяпти-да!

— Фамга теринг юпқалик қипти-да.

— Одам боласини кўрарга кўзим йўғу, сиз ҳам дейсиз!

— Унда дардинг оғир экан. — Кимса хўрсинган бўлади. — Мен жийдалик Абдурахмон чавандоз бўламан. Эшитган чикарсан? Айтганча, ўзинг қайси қишлоқдансан?

— Беватанман! Қишлоғим бор эди, энди йўқ.

— Нима, кўчки тагида қолдими қишлоғинг?

— Ундан баттари.

— Чинданам ҳаминг қаттиқ экан. Тур, кетдик!

Унга қандай эргашди, ўзиям билмайди. Абдурахмон чавандоз не воқеа юз берганини ортиқ суриштирмади. Дарвоқе, сўраган тақдирда, айтишга тили ҳам бормасди.

Ўша тунда юз берган воқеа хотирасида абадий сақланиб қолган. Эсласа, хозир ҳам юраги симиллаб кетади. Икки гуноҳкор банданинг қилмишидан лол туриб қоларкан, жигарим дегани кўзига чўп сукқанига ҳеч ишонгиси келмади. Отмоқ истаб қўлига яроқ тутганда эса, улар қочиб бўлишганди.

Сардорга ходисадан кўра, моҳияти кўпроқ таъсир қилади. Аёлига ишонарди, еру кўкка ишонмасди уни. Тоғасининг ўғли эса ука ўрнидаги одам эди. Ота-онасидан эрта етим қолиб, тоғасининг қўлида ўсгани боис, унинг болаларини «укам» дерди. Унга яқинлари — «ука»си ва аёли хиёнат қилганди. Яқинларинг хиёнат қилдими, бу дунёда яшашдан маъни йўқ, дея бир ўк билан кўнгил азобига чек қўймоқчи эди, яроғи панд берди. Худди осмондан тушгандай қаршисида Абдурахмон чавандоз пайдо бўлди. Бундан чиқди, бу дунёдан ҳали насибаси узилмаган экан.

— Шундай деб беватанман де? — дея сўради йўлда Абдурахмон чавандоз шунчаки.

— Ҳа, беватанман, — дейди Сардор алам тўла оҳангда. — Аввалига улоқмоқчи эдим. Жондорга қўшилиб, айиққа ошна тутинмоқчи эдим. Бўмай кетди-да, кейин...

— Жондорлар сени қабул қимайди, — Абдурахмон чавандоз чўрт кесади. — Айиқлар эса сенга ўхшаганлардан ор қилади.

— Ҳали хайвондан харобсан денг?

— Осмондан келаяпсан! — Абдурахмон чавандоз истехзоли жилмаяди. — Одам бўлганим учун жонивор-

лардан пешман деб юрибсанми? Улар ҳақида фикринг кемтик экан.

- Мендан не ўтди, сиз билмайсиз-ку.
- Айтмасанг, қаердан билай.
- Айтгилиги йўқ-да!
- Унда айтма.

Абдурахмон чавандоз не воқеа юз берганини кейинчалик ҳам суриштирмади. Бу ҳақда ўзи ҳам бировга тиш ёрмади. Бу ҳодиса юраги тубида қолди. Оғриғи, азоби, мудҳиш хотираси қолди.

Агар Отамурод шунчаки гурунг учунгина гап қўшмаганида, Сардор чол ҳали-бери хотиралар гирдобидан чиқолмасди. Шунингчун йигитнинг гапини бошда англамади.

— Нонларингиз ширин экан, — дея қайта таъкидлади йигит.

— Ҳа-а, — деди чол хаёлини базўр жиловлаб. — Тегирмоннинг унида. Магазиндики бундай ширин чикмайди.

У гап орасида йигитнинг кулба томон ўғринча қараб қўйганини сизди. Унга раҳми келди. Буйтиб қийналиб ўтирмай, қизимнинг қўлини ўзимдан сўраб қўя қолмайсанми, деган ўйга борди. Бироқ ичидагини тилига чиқаришни хаёлига келтирмади. Бу шунчаки ўй эди ва ҳар қандай ўй ҳам сўзда ўз ифодасини топавермайди...

Отамурод собиқ хотинидан кўп азоб тортган эса-да, хануз севмоқ, унинг таъбири билан айтганда, бирор-бир ожизага паноҳ бўлмоқ илинжида яшарди. Айрим оқшомлари шаҳарнинг шимолий қисмида қад ростлаган кўп қаватли уйлар томон йўрғалаб қолиши шундан эди. У қизғиш қопламали эшикни ҳаяжон ила аста қоқаркан, соғинч тўла нигоҳни кўрмоқ истайди. Афсуски, ҳар сафаргидек таъмагир кўзларга рўпарў келади. Эшик очган жувоннинг назари ўз-ўзидан унинг қўлидаги нарсаларга кетиб қолади. Бу ҳолат сониянинг юздан бир улушида юз берса-да, Отамурод аёл нигоҳида ёлқинланган таъма учқунларини пайкамай қолмайди. Қалбидаги соғинч хислари ўрнини надомат эгаллаб улгурмай, жувон унинг бўйнига осилади. Соғингани ва севишини айтади. Бу гапларга йигитнинг жон-жон деб ишонгиси келса-да,

жувон тимсолида қандайдир хатарни англагандай бўла-
веради. Сўнг бу хонадонни кўнгли гап холда тарк эта-
ди. Кидирган нарсасини тополмай, бекорга овора бўлган
кишидек ҳис этади ўзини. Олам кўзига кир кўришиб,
бозор шовқини гашига тега бошлайди. Миждоз кутиб,
майдонча четидаги чойхонада валаклашиб ўтирган ше-
риклари даврасига бориб кўшилгиси келмайди. «Камаз»
русумли машинаси кабинасини дидига мослаб жихозлаб
олган эмасми, кабинага биқинганча, махзун хаёлга бота-
ди.

Сардор чол қия очик кабина эшигини аста чертган-
да, у мискин ва тушкин кайфиятда мудраб ўтирарди.

Кузалган мошгуруч соқоли соғлом чехрасига ғоят
ярашиб тушган нотаниш бу чол бунгача чойхонадаги
хайдовчилар билан бир-бир гаплашиб чиққан, аммо у
айтган нархга ҳеч ким рози бўлмаган. Тоғ йўли оғир,
овора бўлишга арзимайди.

Чол айтган манзилга Отамурод умрида бормаган эса-
да, негадир дарров рози бўла қолди. Тезроқ йўлга туш-
са-ю, ғала-ғовурга тўла бу бозордан узоклашса.

Кўнгли шуни истади.

Чолнинг бир неча қопдан иборат юкини машинага
ортиб, йўлга тушаркан, шаҳардан чиқаверишда барча
киракаш хайдовчиларга хос ўй миясини тирнаб ўтди:
«Сал чўғи кам бўлди-ёв...» Бу ўй машина дастлабки
қияликка тирмашгандаёқ, писанда йўсинда, сўзда ўз
ифодасини топа қолди: «Йўлнинг бунақалигини билган-
нимда, ўйлабгина келардим-а». Аммо Сардор чол тўғри
сўзга ўрганган одам, бу хил илмоқли гапларга парвоям
қилмади. Жим кетишни ноқулай билиб, ўз ташвишлари-
ни баён этди. Бу йил мева-чева зўр бўлибди-ю, картош-
канинг мазаси қочибди. Бориниям тўнғизлар кавлаб
ташлаётганмиш. Довонни қор босмасдан туриб рўзғор
учун керакли нарсани ғамлаб олиши керак эмиш...

Аммо чолнинг дарди йигитга ёт эди. Менга деса,
ўша қишлоғингда бир умр қолиб кетмайсанми. Неча
пуллик ишим бор бу билан менинг. Ундан кўра машина-
нинг кучанишига қаранг, зўриққанидан тўкилиб тушай
деяпти...

Йўл бўйи бинойидек сўзлашишган, бироқ бир-бирла-
рининг дардига бутунлай бефарқ бу одамлар тушган ма-
шина қишлоқ четидаги ҳовлига гуриллаб кириб борган-

да, кун пешиндан оғанди. Ичдан тезроқ изига қайт-
моққа ошиқиб турган йигит пешайвонли уйга қарама-
қарши тушган кулбадан югуриб чиққан қизга кўзи туш-
ди-ю, ҳамма нарсани унутди. Рул чамбарагини маҳкам
тутганча бақадек қотиб қолди.

Ёқасига кашта чатилган қирмизи кўйлакли бу қиз
оҳудек чаккон, қайрилма қошлари остидаги каттакон
шахло кўзлари кишига шу қадар ишонч ва самимият би-
лан боқардики, юрак ўз-ўзидан ҳапқириб кетарди.

Кулоғи бозорнинг гала-говурига кўниккан, ҳар уч
уйнинг бирида кўлбола дўкончаси бўлган, шом тушмай
аёлидан тортиб эркакларигача кўчага чиқиб оладиган
сершовкин маҳаллада яшаб келаётган йигитга овлоқ бир
масканда шундай бир паривашни учратиш фавқулодда
ходисадек туюлди. Пешвоз чиққан қизнинг қарашлари-
да, кўйингики, бутун вужудидан шундай бир самимият
балкиб турардики, унинг қошида қусур хаёлларга бо-
риш гуноҳдек эди. У табиатнинг ноёб бир чечагидек ки-
шини ўзига мафтун этаркан, кўнгилда беихтиёр унинг
бўйидан тўйиниш, кўркидан баҳра олиш истаги туғилар-
ди.

Аммо бу бир лаҳзалик ҳолат.

Довдирашдан базўр ўзига келган одам ичдан тошиб
келаётган бу истакка йўл йўқлигини дарров фаҳмлайди.

Отамуродни эса қизнинг хусни-жамоли эмас, боқиш-
ларидаги сокинлик ва хокисорлик ўзига мафтун этган-
ди. Негаки, ўзи яшайдиган маҳаллада уйлар зичдек,
одамлар қанақадир жиззаки, нигоҳлари оғир ва меҳрсиз
эди. Торлик ҳамма нарсада — турмуш тарзидан тортиб,
муомалаю муносабатда ҳам якқол акс этиб турарди.
Тоғликларда эса бунинг акси — худди юксак тоғлардан
улгу олгандек, уларнинг қарашларида ажиб бир уллуғ-
ворлик мавжуд эди.

Одатда, Отамурод борган жойида ҳеч қачон узок
қолмасди. Юкни туширарди-ю, дарҳол изига қайтарди.
Бу сафар эса чолнинг биргина таклифиданок супа томон
интилганини сезмай қолди. Бироқ чой устида бўлиб
ўтган суҳбатда, чол шундай бир гап қилдики, йигитнинг
назарида, олам хира тортгандай туюлиб кетди.

У бамайлихотир гурунг бераётган уй эгасига бакра-
йиб боқаркан, унинг сўзлари ортиқ қулоғига кирмас, та-
саввурида жонланган воқеа бутунлай хаёлини банд этиб

қўйганди. Каклик овига чиққан куёв йигит, бостириб келаётган қор кўчкиси, чиллалик келиннинг дод-фарёди — барини аниқ-тиниқ кўраркан, қалбида рашкка ўхшаш нимадир уйғонганини ҳис этди. Ўчоқ бошида куймаланаётган қизга, яъниким жувонга ғамгин қараш қилди.

Чолнинг кейинги гаплари ундаги қизганиш ҳиссини баттар кучайтирарди.

— Ўзиям ғайрати ичига сирмаган йигит эди-да. Қишнинг чилласи демаган, чимилдиқда ўтирган келинчагини ўйламаган... Шундан бери қизимиз бевалик азобини тортмоқда.

Уй эгаси бу гапларни нечун айтди? Қизига махлиё бўлганидан ғаши келдими ё бошқа бирор сабаби бормиди? Қошларини чимириброк сўзлашига қараганда нимадир фаҳмлагандай эди.

Аслида йигит ўшандаёқ Сардор чолнинг кўнглига анча ўтиришганди. Йўлдаёқ Отамуроднинг қирриқлардан эмаслигини, ўз таъбири билан айтганда, тузуккина бола эканини пайқашга улгурганди. Бу хил йигитлар муҳит таъсирида салгина ўзгаргандек туюлса-да, лекин ҳамиша аслилигича қолаверади. Чол бунга бозор майдо-нидаёқ амин бўлган. Чойхона сўрисини тўлдириб ўтирган хайдовчилардан бири деганди: «Сиз айтган нархга бу ердагиларни кўзготишингиз қийин. Лекин чеккада турган хув анову «Камаз»да биттаси бор. Фойда-зиён деб турмайди. Бизди гурунгни унча писанд қилмай, кабинасида газет ўқиб, шеър ёдлаб ўтиради. Илтимос қилсангиз, йўқ демайди у».

Чол уни кабинада бутунлай тесқари, яъни эзгин ва мудроқ ҳолатда учратаркан, чўчиб, жавдираб боқишиданоқ тузук йигитлигини фаҳмлаганди. Йўлдаги илмоқли гаплари эса касб тақозоси юзасидан қилинган шунчаки инжиқлик эди. Одам боласи шу, қанчалик яхши бўлмасин, муҳитнинг таъсири қокса енгил кетадиган гарддек барибир унга кўнган бўлади.

Асил эса гарддан айнамайди.

Қизи ҳақидаги гапидан кўзланган мақсади эса, меҳмоннинг этини ўлдириш, қизига нисбатан қизиқишини сўндириш эди. Бунга ҳов бирда уйига бир тун меҳмон бўлиб кетган овчи йигит сабаб бўлганди. Қизига беихтиёр ошиқ бўлиб қолган овчи йигит ҳе йўқ-бе йўқ,

эртаси куніёк совчи юборганди. Аммо қиз деб ўйлаганлари эр кўрган жувон чиқиб қолгач, шўрлик совчилар шу қадар ноқулай аҳволга тушишгандики, эсласа, хануз чолнинг етмиш етти томири тортишади.

Ўшанда жувон ҳақидаги ҳақиқатни билгач, Отамурод андак маъюсланган. Йўлдаёк унутиб юборсам керак деб ўйлаган. Йўқ, бунинг акси бўлган. Жувоннинг ёш қизалоқларникидай беғубор боқишлари йўл бўйи уни тарк этмаган. Симёғочлардаги яккам-дуккам чироқлар нуридан хира ёришган маҳалласига кириб келаркан, кулоғига чалингани қўшни хотинларнинг даҳанаки жанги бўлган. Шунда хаёлини бутунлай банд этиб қўйган жувонни сершовқин бу маҳалладан кизганган. Булоқ сувидек тиниқ нарса экан, бу бўтанага араллашиб кета олармикан, деб ўйлаган. Сўнг бу ўхшатиши ўзига эриш туюлиб, ховлисига кирган, бу ердан кўчиб кетмоқ керак, деган хаёлга борган. Илгари ҳам бу ҳақда ўйлаган, лекин ҳозиргидек қатъий эмасди. Ичкарига кирган ерда, бостирма тагидаги капалакнусха қурилма ёнида тўхтаган. Унда тоғ томонга учмокни истаган ва шундагина жувонни севиб қолганини англаган.

Кўкка парвоз этиш унинг учун шунчаки орзу эмас, азалий иштиёқ эди.

Токи инсон тирик экан, орзулари йўлида, ундан бирор наф етиш-етмаслигидан қатъи назар, ҳамиша ҳаракату изланишда бўлмоғи лозим. Бу унинг, негадир ўзгаларнинг ғашини келтирадиган, фикрларидан бири эди. Хаёлидаги тасаввур аниқ ҳисоб-китоблар асосида тикланаётган капалакнусха қурилмаси эса, шу каби фикрларнинг амалдаги ифодаси эди. Таниш-билишлари эса унинг бу уринишлари устидан кулишгани кулишган, дейдиларки: «Ҳай, бу зормандангда бир марта учдинг ҳам дейлик, кейин нима қиласан буни? Ё кейин кўргазмага қўйиб қўясанми?» Айни шу «кейин»и Отамуродни мутлақо қизиқтирмасди. Кўнгли парвоз истарди, тамом-вассалом. Бироқ бу истагини тушунадиганлар йўқ, масхараловчилар эса хоҳлаганча топиларди.

Аёлига талоқ айтаркан, уйдан ўзи билан олиб кетган бирдан-бир нарсаси мана шу капалакнусха машинаси бўлган. Ва шу куннинг эртаси орзусига етишмоғига санокли сониялар қолганди. Афсуски, «машина» филдираклари бедапоядаги чуқурга тушиб, канотларини син-

дириб олган. Бир ҳисобда бу яхши бўлган экан. Негаки, ўшанда юраги тўла алам эди. Осмону фалакка кўтарилиб, сўнг ер-парчин бўлмоқчи эди. Чунки аёли уйдан чиқиб кетишга мажбур қилгани етмаганидек, мактабига келиб роса тўполон кўтарган, ўқувчилари ҳузурда шарманда-ю шармисор қилиб кетганди-да.

Ўша кеч анчадан бери яқинига йўламай қўйган қурилма теварагида ўралашаркан, тоққа парвоз қилиш истагидан ўртанарди. Ақли-ҳушини ўғирлаб қўйган тоғлик жувон қошига қанот чиқариб учгиси келарди. Ўткир чироқ нурида машинани тузатиш билан банд бўларкан, қаршидаги дарвозага келиб сўйналган кимсани пайқамай қолмади. Тор кўча хиёнат эшигининг аста очилиб, секин ёпилганини ўзгалар қулоғидан яширолмади.

Салдан сўнг жойи алмашган қизалоқнинг уйқусираб йиғлагани эшитилди...

• • •

— Маҳаллани нахс бостирдинг, ё кўчиб кет, ё ҳаммани ўзингга илакиштиравермай, бирини танла!

Ўша ёмғирли тундаги муштлашувнинг гувоҳи бўлган қўшни аёл кўркувдан ранги ўчиб, унга тикиларкан, Отамуроднинг пўлиса қилмаётганини англади. Бир хаёли, ишонган қуроли-шаллақилигини ишга солмоқчи бўлди. Аммо йигитнинг авзойидан ҳайикди. Қизиқ, жувон шармандалиқдан эмас, инсондан чўчиди. Шу пайтгача эркаклар унинг учун бир пул эди. Қош-кўзини сузиб, мана-ман деганини ўз новорасида ўйната оларди.

Буниси эса ҳеч эвриладиган эмасди.

У йигитни кўчиб келган қуниёқ кўз остига олганди. Бир-икки ишва қилиб ҳам кўрганди. Бироқ янги қўшни жуда жиддий чиқиб қолди. Жувонни таажжублантирган нарса, ўзи аллақачон қўниқиб улгурган иллатга ўзга нигоҳ билан қараш мумкинлиги эди. Маҳалла эркакларининг биронтаси бу ишидан жирканмасди. Қайтамга, кўнглини овлаб, бир тун қўйнида ётиш пайида бўлишарди. Бу эса йўқ ердаги шартлар билан бошини қотирмоқда. Ё сен кет эмиш, ё мен. Кетсанг кетавермайсанми!

Жувон қаршисида ғазабнок турган йигитга бошдан-оёқ тикиларкан, шу дамгача ҳеч панд бермаган маккорлигини қўллаб кўрмоқчи бўлди.

— Акам бўлинг! — деди кўзига ёш олиб. — Ҳимоя қилинг мени!

Бироқ йигитнинг кўнгли юмшамади. Кўзи аёлнинг этагидан тутиб турган қизалокда эди.

— Норасиданинг олдида шу ишни қилгани уялмайсанми! — деди оғир нигоҳини қайта аёлга қадаб. — Увол-ку бу ахир!

Отамуроднинг газабланганича бор эди. Чунки ўзи шаҳарнинг шимолий қисмидаги кўп қаватли уйлардан бирида турувчи жувоннинг хонадонида тунлари шунинг учун қолмасдики, аёлнинг кўзлари жавдираган ўғилчаси бор эди. «Бари никоҳдан кейин, — дерди хирсини қитиклаётган шайтоннинг измига бўйсунмасликка тиришиб. — Ҳалолига нима етсин!» Бироқ бу масалада жувон ўктамроқ экан, бир сафар ўғилчасини онасиникига бериб юбориб, йигитнинг васлига етишмоққа эришганди. Йигит эса бу хил муносабатни ҳеч бир таъмасиз, соф муҳаббат туфайли юзага келишини истарди. Ҳар сафар аёлнинг жон олгувчи табассуми қаршисида ожиз қоларкан, ичида улкан кураш кетарди ва оқибат, хамиша ақли роғиб чиқарди. Иккинчидан, болаларни яхши кўргани учунми, бола феъли ҳам йўқ эмасди. Болага ўхшаб йўқ нарсалардан қувонар, шунингдек, тезда кўнгли ҳам қоларди. Норасида олдида гуноҳга йўл қўйишни кечирилмас ҳолат деб биларди. Қўшни жувонни шунинг учун ҳам жуда ёмон кўрарди.

Собиқ аёли унинг ана шу заиф томонини мўлжаллаб зарба берганди. Биладикки, эри мактабни яхши кўради, болалар эса жони-дили. Судга қаноат қилмай, мактабда тўполон кўтариши шундан. Тўполондан сўнг Отамуроднинг мактабда ортик қолишга юзи чидамади. Оғайнисининг машинасини олиб, бозор майдонига чиқди. У бўлиб ўтган бу воқеалардан жуда қарахт эди. Қолган барча ҳаракатлари мана шу қарахтлик оғушида бўлгандек эди. Ва бор аламини янги нонхўрни унча ёқтирмай қаршилаган Ботир довогдан олди. Энди у жилд кўтариб юрган кечаги муаллим эмасди. Бир кечада ҳамма нарсадан мосуво бўлган аламзада эди. Улар ҳўкиз болтадан қайтмас дегандек, Ботир довог билан эркакчасига гаплашиб кўя қолди.

Аммо аёллар — на собиқ хотини, на қўшни жувон билан бу хилда гаплашиб бўларди. Улар нафратдан

бошқасига ярамасди. Бирок йигитнинг нафрати баҳор ёмғиридай ўткинчи эди. Қанчалик кучайса, шунчалик тез тинарди. Кейин тошган аёлини севмоқ истади. Ўзига кўрғон, ўғилчасига ота бўлмокни ўйлади. Шунда билдики, киши табиатида мавжуд одамийликни ҳеч бир нафрат маҳв этолмас экан. Одам боласи қандай туғилган бўлса, шундайлигича, яъни яхши ёки ёмонлигича қолавераркан.

— Чойдан ичинг, мехмон!

Отамурод бошини кўтариб, қаршисидаги чолга қаради. Хаёлга ботганидан хижолат тортгандай, маҳзун жилмаяди. Эрталабдан бери қорасини кўрсатмаётган Зумрадни ўйлаб, умидсизликка тушаётганини ҳис этаркан, қизнинг кўнглини сўрамай, тўғридан-тўғри совчи юборган ёшлик кезларини эслади. Кейин хотини кўп бор юзига солган, сизга суйиб тегмаганман, отам мажбурлаб берган, деб. Худди шу нарса сабабми ё жувонда қандайдир бир сир борми, аввало унинг кўнглини овлашни ўйларди. Агар у ризолик берса, чолнинг оёғига бош уришга ҳам тайёр эди.

Аммо бу кечаги орзу эди. Жувон «кейин» дея умидлантирувчи алланимага шама қилгандай эди. Бугун эса гўё қочиб кетгандай, хануз қорасини кўрсатмаётган эди. Айтишларича, бу кишлок қизлари йигит томонни ёқтирмаса, ортик кўзга ташланмай кўя қоларкан.

Наҳотки шундай бўлса!

Шу пайт йигитнинг қулоғига ёқимли бир гап чалингандай бўлди.

— Таом пишгунча чой билан қоринди алдаб турамизда энди, мехмон.

У, шартмиди шу, бекорга овора бўлсизларда, дея минғирласа-да, ичдан ғоят шодланди. Негаки, вақтни бир оз чўзмоққа зўр имкон эди-да бу. Тагида гуриллаб ўт ёнаётган қора қозондаги овқатнинг сира пишмаслигига ҳам рози эди у.

Йигитнинг беихтиёр жонланганини сезган Сардор чол мийиғида кулимсиради. Аслида эса, ўзи ундан кам безовта эмасди. Қизининг қаерга кетганлигини ўзича тусмоллаётган бўлса-да, қандай кайфиятда қайтишидан бутунлай беҳабар эди. Агар кизи ҳали-бери қайтмаса, демак, йигит умидини узгани маъқул. Эшигига ортик танда қўйишидан маъни йўқ. Зумрад зоҳиран юмшоқ

кўрингани билан, анчагина қайсар. Кўнгли чопмаган кимсага қорасиниям кўрсатмайди. Бу ҳол илгариям бир-икки бор содир бўлган. Ўшанда чол қизининг қатъиятидан лол қолганди. Шунга қарамай, қизнинг беваалиги чол-кампири учун улкан дард эди. Тезроқ жойини топиб кетишини исташарди.

Сардор чол бугунги синоат хақида кампиридан сўрашга оғиз жуфтлади-ю, истиҳола қилди. Қачондан бери аёлларнинг сирига қизикадиган бўлиб қолдингиз, дейишидан ийманди.

Ахир кампирида Абдурахмон чавандознинг қони бор, ўктам ва чўрткесар. Меҳри, меҳри қатори қаҳри ҳам дарё. Аксарият аёлларга ўхшаб худа-беҳуда нарсаларга аралашавермайди. Аралашар бўлса, ҳар қандай ишни бир ёқлик қилмасдан қўймайди. Кечаги йигитларнинг мулойим келиб, мулойим чиқиб кетишларининг босиси шундан. Кампири овозини кўтарган кимсани ёқтирмайди. Шу битта қизимнинг бошини кўриқлашга ўзим-нияма кучим етади, сенларга пишириб қўйибдим бу ерда, дейишдан ҳам тоймайди.

Бу қишлоқнинг удуми шу — уйингдаги меҳмонга қўшинининг ити ҳам ҳурмаслиги керак.

Сардор чол бу ҳикматни биринчи бўлиб Абдурахмон чавандоздан эшитганди. Довонда милтиғи чақилмай, Абдурахмон чавандоз уни ўз қишлоғига бошлаб келаркан, тўққиз боларли уйини бўшатиб деганди:

— Кетсанг, ана катта йўл, қолсанг, мана уй. Бу қишлоқда уйга келган меҳмонга қўшинининг итияма ҳурмайди. Мабодо ҳалиям жонингга қасд қилиш фикридан воз кечмаган бўлсанг, мана яроғинг. Мен буни манову миҳга осиб қўяман. Хоҳлаган пайтингда олмоғинг мумкин. Фақат неки номаъқулчиликка қўл урсанг, аввалига танангга бир ўйлаб ол. Ҳозирча меҳмоним экансан, чиқиб мезбонлигимни қилай.

Абдурахмон чавандознинг ўктамлиги, айниқса, ҳеч нарсани сўраб-суриштирмаслиги Сардорга жуда ёқиб тушганди. Сўраган тақдирдаям, сўйламоғи жуда оғир эди. Сўйлаш тугул, эслашнинг ўзи қийин эди. Аммо ҳарчанд эсламасликка уринмасин, хотира дегани бами-соли қора қўзғундай бостириб келаверарди.

Ўшанда айқашиб ётган яланғоч таналарга қўзи тушганида, дастлаб унда ғазабдан кўра, ҳайрат кучлироқ

эди. Чирмашиб ётганларнинг бири ўзининг жуфти ҳало-ли-ю, иккинчиси «ука»си эканлигига ҳеч ишонгиси келмади. Тоғасининг шаҳарда ўқийдиган ўғлини ўз укасидай кўрарди. Орамиздан ҳеч бўлмаса шу ўкисин деб, ҳар келганида чўнтагига пул солиб кўярди. Бу сафар тупканинг тагидаги бир овайнисидан пул олиб қайтганди. Мана, чўнтагида дўппайиб турибди. Эрталаб ўзи автобусга чиқариб қўймоқчи эди.

Сардор кўз ўнгидаги шармандаликни идрок этолмай тураркан, йўлдан озганларнинг қонида жўш ураётган шайтон фурсатдан фойдаланиб, лип этиб унинг елкасига миниб олган. Қулоғига шивирлаган: «Ўлдириш керак! Ҳаяллатмай отиб ташлаш керак! Яроғинг нариги хонада турибди. Олиб чиқ-да, иккаласиниям шартга отиб ташла!» У шайтон қутқусига учиб, қўшни бўлмага отилиб киради. Яроғини осонгина топади-ю, аммо ўқларга келганда, раҳмон халакит беради. Ўқ жойланган қутичани топиши қийин кечади. Пайпасланиб қидиради, қани энди, лаънати қути топила қолса.

Милтигини ўқлаб чиққанда эса, шармандали тўшак вайрон... Зинокорлар аллақачон ғойиб бўлишганди.

Тонг қоронғисида мудраб ётган қишлоқ бу синоатдан беҳабар. Милтиқ тутган йигит ҳовлида беҳуда кезинади.

Аламдан ҳайқирмоқ истади.

Овози чиқмайди.

Уйга қайтиб кирмоқни ўйлайди. Киришдан жирканади. Фазабдан қилт-қилт титраганча, уй пештоқларига, деразаларига боқади. Хаёлидан, бу уйда энди қандай яшайман, деган ўй ўтиши билан, яроғини деворга суяб, ошхонадан керосин тўла идишни олиб чиқади.

Тонгги қоронғиликни парчалаб, уйи лангиллаб ёна бошлаганида, у аллақачон дўнгликда эди. Яхши ит ўлигини кўрсатмайди, дея боши оққан томонга кетиб борарди. Қасос олиш, ўлдириш истаги сўниб, ўз жонига қасд қилмоқ қутқуси кучайганди. Бу қутқу етовида қанча юрди-билмайди. Йўлда дўппайган чўнтагидаги пулни сезиб, уларни шамолга сочиб юборди.

Нотаниш булоқ бошида бир зумга тин оларкан, етимлигидан ўксинди. Жигарининг хиёнати туфайли тоғаси ва бошқа ҳешларидан айрилганини ўйлади. Ортга, қишлоғига йўл йўқлигини англади. Юз берган воқеа-

ни тоғасига қайси тил билан айтади. Дарвоқе, айтгани билан нима ўзгаради? Майли, бу мудҳиш сир сирлигича қола қолсин. Тоғаси қўлига косов тутиб, жасадини кул орасидан қидираверсин. Воқеани эшитса, минг куяди, ўлган дея гумонланса, бир куяди.

Ўша куни ҳаво намхуш, булутли эди. Қуёшдан дарак йўқ, кўнглида маҳзушлик кучайгандан кучаярди.

У қўлидаги яроғини кўксига тираганини сезмай қолди. Елкасидаги шайтон эса баттар пишанг берарди: «От! От ўзингни! Яшаб нима қиласан бу бевафо дунёда! Биргина ўқдан сўнг барини унутасан!»

Аммо умри бор экан, тўсатдан келиб қолган Абдурахмон чавандоз барига чек қўйди. У унутишни истаган ходисалар эса бир умрга хотирасида михланиб қолди. Дастлаб ёмон, жуда ёмон кийналди. Хайтовур айиқ воқеаси орага тушиб, бир оз чалғиди.

Тонглардан бирида эшик кескин очилиб, остонада Абдурахмон чавандоз пайдо бўлди.

— Айиқ овига қалайсан? — дейди гулдираган овозда. — Биз айиқни тоға, жондорни оға деб улғайган одамлармиз. Хеш деб биламиз уларни. Аммо-лекин қутурганини аяб ўтирмаймиз. Қоратошда айиқ бир кишига хужум қилти. Қани, лаллаймай, милтиқни қўлингга ол! Баҳонада оёқни чигалини ёзиб келасан.

Энди билса, айиқ фожиаси уни сескантириб, тушқунликдан асраган экан. Ўзга бир жоннинг ўлими уни ҳаётга қайтарган экан. Ўшанда Сардор чол ўлимга рўпара келиб, унинг совуқ нафасини туймоққа улгурганди.

— Товда айиқ кўпга ўхшайди, — деди Отамурод ўз навбатида унинг ҳаёлини бўлиб. — Кеча пастда тезакларини кўргандай бўлдим.

— Улар бизга тоға-да, — дея кулди Сардор чол. — Индамасак, ховлигаям кириб келаверади.

— Қанақасига? — Йигит хайратини яширмайди.

— Шунақасига.

— Отмайсизларми?

— Йўқ.

— Нечун?

— Нечунлигини кеча сўзлаб бердим шекилли.

— Мен эртак деб ўйлабман.

— Биз эртак сўзламаймиз.

— Бунақада товни айиқ босиб кетмайдими?

— Босмайди, — Чол енгил хўрсинди. — Нега деганда, дўстлари қатори фанимлариям кўп. Уларни биз орувлаймиз, бошқалар аяб ўтиришмайди. Қунботишга қараб юрсангиз, Сувлок деган қишлоққа дуч келасиз. Одамлари чаток, сувдагини тутиб, осмондагини отиб ейишади. Бундай олиб қарасак, уларам товлик, бизам товлик, фарқ эса катта. Жониворлар қаерда кўп ўралашади, кадр топган ерида-да. Лекин қутурган жониворни аяб ўтиришмайди. Жон беришига кўмаклашамиз. Сизди ёшингизда биттасига бет бўлганман. Ўлишимга сал қолган. Айиқ қутурган экан, қовурғамни эзиб ташлаган. Мана шу момонгиз оёқлатган мени. Жонимдан тўйиб юрган пайтим эди, сўнг ўлимни истамай қўйганман.

— Қанақасига?

— Тарихи узун бунинг.

Чол кулимсираркан, йигитнинг чанқоқ нигоҳини пайқаб, хикоя қилмоқ истагини туяди.

• • •

Ўлим бу сафар ҳам четлаб ўтганини ўша тўққиз болорли уйда ҳуши ўзига келиб билди. Шифтга тикилиб ётаркан, не воқеа юз берганини тезда англаёлмади. Шарпани илғаб, эшик томон бош бураркан, қўлида ёғоч коса билан кириб келган қизнинг ташвишманд қиёфасидан ўз аҳволи тузук эмаслигини фаҳмлагандай бўлди. Танида кўзғолган кучли оғриқдан шуури тиниқлашиб, тириклигидан воят ажабланди. Бу бир мўъжизадай туюлди. Яхши эслайди, кўкси ва яғринидан яраланган айиқ бор бўйича унинг устига босиб тушганди. Йиртқичнинг қайноқ нафаси юзига урилганида ҳушини йўқотдими ё кейинми, аниқ эслаёлмаса-да, тирик қолганидан ажабланган кўйи, бошига келиб чўнқайган қизнинг хатти-ҳаракатларини зимдан кузатаркан манглайига босилган нам латтадан сесканиб тушди. Шунда бутун вужудига азоб бераётган оғриқ ўчокларини аниқ хис қилди. Кўкси ва қорнида чидаб бўлмас оғриқ бор эди. Дастлаб миясига келгани шу бўлди: «Ишқилиб, ичак-чавоғим жойидамикан?»

Кўрпа остида шалвираб ётган қўллари беихтиёр пайнасланишга тушганди. Қиз, тек ётинг, дегандай қош чимирди. У чаккаларида бармоқ учларини хис қилиб, оҳиста кўзларини юмди.

Кейин кишлоқда яроқ тутишга қодир йигитлар сероб бўла туриб, Абдурахмон чавандоз нечун ўзини танлаганидан ажабланди. Ажабланиши шубха-ю гумон билан алмашинди: «Минг қилсаям бегонаман-да, ўлса ўлиб кетавермайдими деган чиқар». Бирдан ўзини бахтсиз сезиб, мижжалари ёшланди. Бегона кишлоқ, бегона том остида ётиши ёмон кор қилди. Тоғаси қуриб берган уйга ўт кўйиб, мана, етти ёт бегоналар орасида хешсиз, биродарсиз ётибди. Тоғаси қидираётган чиқар. Ё ёниб кетган дея гумон қилдимикан? Тоғасининг ўгли шаҳарга кетгани аниқ. Хотини қайси гўрга бош уриб борди экан. Ҳойнаҳой, эрим уйдан хайдади, дея отасиникига боргандир. Балки ўйнаши билан шаҳарга қочиб кетгандир.

Ўшанда нега хотинини қидирмади? Ҳазаб устида уни топиб, қонига беламади! Қаҳри чексиздай эди, аммо қаҳридан умидсизлик ва руҳий тушқунлик устуворлик қилди... Қизик, яқингача ундан бахтли одам йўқдай эди. Қўрасида беш-олти моли, уйида гўзал хотини, шундоққина биқинида меҳрибон тоғаси. Буни қарангки, бир сонияда бари саробга айланди. Аёли қочди, уйи ёнди. Ўзи эса ити танимаган ёт бир кишлоқда шифтга тикилиб ётибди.

— Вой, манову кишининг йиғлашини!

Сардор ўзига келиб, кафти сирти билан яноқларини суртди. Ўзига ҳамдардлик билан қараб турган қизга хижолатомуз боқди.

— Амаки қани? — деди шундагина Абдурахмон чавандозни эслаб. — Тирикми ишқилиб?

Қиз, тирик, деган маънода бош ирғаб, эшик томон юрди.

Абдурахмон чавандознинг омонлиги Сардорни унча қувонтирмади. Кўнглида ададсиз иддао бош кўтарганди: «Кишлоқда шунча йигит бўла туриб, ажалга мени рўпарў қилди-я. Минг қилсаям бегонаман-да».

Аламли ўйлардан янада тиниклашган шуурида бўлиб ўтган воқеалар секин-аста ёрқинроқ жонлана бошлади.

Айиқ кутилмаган ердан чиқиб келди.

Улар Қўшсув теварагини кўздан кечиришаётган эди. Қўнғир айиқ қоя тубидаги буталар орасидан тўсатдан чиқиб қолди. Абдурахмон чавандоз қутуриб ташланган йиртқичга кетма-кет ўқ узди-ю, эпчиллик билан ўзини четга олди.

— От! — дея ҳайқирди милтиғини қайта ўқлашга уринаркан. — Отсанг-чи!

Сардор ўқирганча устига бостириб келаётган айиққа ҳар иккала ўқни бўшатишга базўр улгураркан, ортига тисарилаётиб, тошга қоқилди. Чалқанчасига йиқилди. Йиртқич унинг устига босиб тушди.

Кейин эшитса, Абдурахмон чавандознинг сўнгги сонияларда узган ўқи жонига оро кирган экан. Узилган ўқлардан бири жониворнинг қулоғини, бири эса миясини титиб юборган экан. Жони узилаётган йиртқичнинг биргина панжа силкишиёқ йигитни абгор қилган экан. Улкан панжаси билан бир уришда ҳўкизни йиқитадиган ҳайбатли жониворга одам боласи нима бўлибди, хасдек бир гап-да.

Ўлимга илк бор юзма-юз келган Сардор лаҳзанинг ўндан бир улушига тенг вақт оралиғида кўп нарсани, яъни тирикликнинг нақадар омонатлигини, ҳаётнинг ғоят ширинлигини, тирик жон борки, ўлимга осонликча бўй беришни истамаслигини, сўнгги нафасигача талашиб-тортишишга ҳозирлигини, бунақа пайтда нурга йўғрилган борлиқ ўзга бир тус олишлигини англашга улгурди. У қоронғилик қаърига сингиб кетаркан, сўнгги сонияда сезгани йиртқичнинг қонга тўла нигоҳи бўлди. Унинг кўзларида жазава қаторида, чорасизлик, аллақандай ададсиз илинж учқунлари ҳамда ҳаётга ташналик бор эди.

Бирок у бу ҳақда ортиқ ўйламасликка тиришар, ўзи-ча Абдурахмон чавандоздан ўпқаланиб ётарди. Қўйиб берса, пиқиллаб йиғлашга ҳам тайёр эди-ю, қизнинг қайтиб кириб қолишидан ийманиб турарди. Хуллас, ёлғизлик қаттиқ қор қилиб... Аммо дунёда шундай кишилар борки, уларнинг туриш-турмушию хатти-ҳаракатидан ҳаёт нафаси уфуриб туради. Бундайларнинг кенг кўксига бир зумга бош қўйишинг биланоқ ҳар қандай дарддан халос топгандай бўласан. Уларда тириклик деб аталган қудратли бир куч мужассамки, эзгин ҳаёлларингни қувиб, яшашга иштиёқ уйғотади.

Эшиқдан гуриллаб кириб келган Абдурахмон чавандоздан шу нарсани хис қилган йигитнинг гумонлари тумандек тарқаб кетди. Чавандознинг соғлом чехрасига ёш боладай жавдираб, ютиниб боқди.

— Қалай, ўзингга кеп қолдингми? — деди Абдурахмон чавандоз гуриллаб. — Қўлинг бут, оёғинг соғ, қовурғаларинг бир оз лат еган, холос. Ҳечкиси йўқ, ҳадемай отдай бўп кетасан. Аммо қойилман, сира ўзингни йўқотмадинг. Эмасам, иккимизни ҳам таппидай эзиб ташларди у. Бунақа жониворни икки-уч ўқ билан йиқитиш қийин-да.

Сардор инграниб қўйди.

— Ҳи-и, ўлим осонмикан? — Абдурахмон чавандоз истехзоли жилмайди. — Сен эса Худо берган ширин жонингдан осонгина воз кечай деб ўтирибсан. Ўлим нелигини ўз кўзинг билан кўргин деб эргаштириб чикдим сени. Эмасам, қишлоқда йигитлар камми. Айтганча, довон орти қишлоқларидан бирида қизиқ воқеа бўпти. Бир йигит хотинини ҳайдаб, уйига ўт қўйиб, бошини олиб кетганмиш. Тагин сен бўлмагин у? Тусмолимча сенсан-ов. Воқеага қараганда, аёл кишидан катгароқ гап қочганга ўхшайди. Акс ҳолда йигит одам уйига ўт ёқиб, кўкрагига милтиқ тираб юрмасди. Рангинг кўп ўчмасин, не гап ўтганини сендан сўраётганим йўқ-ку. Гап шу, бугундан бошлаб сен шу қишлоқнинг фарзандисан. Менинг жигаримсан! Яраларинг битиб, ўйноқлаб кетсанг, ҳали уйланаман дерсан. Ҳаёт-да бу. Агар ниятингни сўзда айтолмасанг, чакмон остидаги манову белбоғни ўрта михга осиб қўй. Шунчаки белбоғ эмас, авлодимиз «тил»и бу! Тил андишага борганда, бу сўзлайди. Тушунмадим дейсанми? Тушунишинг шарт эмас, айтганимни қилсанг бас. Қолган гапни эса кейин гаплашаверамиз. Қишлоқда қолиш-қолмаслигинг ўзинга ҳавола. Ҳозир эса тезроқ оёклаш пайида бўл!

Ўшанда у Абдурахмон чавандознинг ўктам гапларидан рух олганди, қувват олганди. Назарида, ҳозир қаршисида жони ҳалак ҳолда эзилиб ўтирган Отамурод ҳам шу хил кўтаринки хитобларга жуда муҳтождек эди. Афсуски, у Абдурахмон чавандоз эмас, камсукум бир одам. Ҳозирги ҳикояси эса йигитни чалғитиш, аниқроғи, гурунгу учун эди. Ахир меҳмоннинг олдида мум тишлаб ўтиролмайди-ку.

Сардор чол шуни аниқ билардики, агар бугун қизи томонидан тайинли бир жавоб бўлмаса, йигитнинг яна қишлоққа келмоғи жуда қийин кечади. Бу сафар-ку тўрт-беш қоп ёнғоқни баҳона қилиб келди. Ана, машина

устида кераксиз буюмдай уюлиб ётибди. Йигит асл мақсадини яширган бўлса-да, чол аллақачон барини фахмлаб улгурганди. Нега деганда, арзон-гаров мева-чева илинжида келганлар ҳеч вақт совға-салом тўлдирилган ялтироқ қути билан ташриф буюрмайди. Кейин бир тийин устидан ўлиб-тирилиб тортишади. Сўнг харид қилган нарчасини олишади-ю, худди ёв кувгандай дарров изига қайтишади. Ўша ялтироқ қутида бир гап борлигини чол қизининг хатти-харакатиданок пайқаганди.

Бироқ чолнинг ташвиши бутунлай бошқа томондан эди. Қишлоқдан йигитнинг эсон-омон чиқиб кетишини ўйларди. Кеча қишлоқда кимдир хунук гап тарқатибди. Чол не гаплигини шомга яқин мулојимгина бўлиб келиб-кетишган уч йигитнинг авзойидан сезганди.

Улар аяб ўтиришмайди.

Чол мана шунисидан хавотирда эди.

У аллақерга гум бўлган қизини йигитгина эмас, қозон бошида куймаланаётган кампири ҳам илҳақ кутаётганини фавқулудда фахмлаб қолди. Кампири атай имиллаган кўйи, сой томонга, киши билмас, қараб-қараб қўймоқда эди.

Айик тўғрисидаги гурунғ орасида тилга олиб ўтилган белбоққа йигит қизиқиб қолганида, чол бу ҳақда ҳам гапирмоқчи эди. Йигит қизиқмагач, у хотиралари билангина чеклана қолди.

Ўшанда ипак билан безак берилган кирмизи ранг қадимий белбоғни икки тоқча оралиғидаги катта миҳга осгани билан ниятини илғатиши жуда қийин кечганди. Ахир қандай қилиб айтсин. Айтса, Абдурахмон чавандоз ўлдириб қўядигандек эди.

Абдрахмон чавандоз бир-икки сўровдан сўнг, ниманидир сизди шекилли, қисташни бас қилди. Йигитнинг очилишини кутди.

Сардор эса хануз жим. Хатто қайдандир дарагини эшитиб келган тоғасига ҳам бу ҳақда оғиз очмади. Тоға эса, тўсатдан ғойиб бўлган жиянидан роса ўпка-гина қилди. Сабабини сўраб-суриштирди. Бўлиб ўтган хиёнатдан тоғанинғ беҳабарлигини сезган Сардорнинг айтган гапи шу бўлди.

— Ичимда бир касалим бор экан, унга шу қишлоқнинг ҳавоси даво экан.

— Ҳаво дейсанми? — Тоға баттар ажабланди. —

Бизам товда яшаймиз шекилли?! Ё бу ернинг хавоси сутга чайилган эканми, ёки асалга қорилганми? Хай, унда нега уйингга ўт кўйдинг? Бунисига нима деб баҳона топасан?

Сардор дастурхон четини букиб, ёзганча тўнғиллайди:

— Ичи тўла микроб экан, ёкиб юбордим...

Абдурахмон чавандоз мезбон, тоғанинг чойига қаради, овқатига қаради, лекин суҳбатига аралашмади.

Тоға ҳайрон кетди, кўзларини намлаб кетди.

Эртаси эса миҳдаги белбоғ тўсатдан ғойиб бўлиб қолди. Абдурахмон чавандознинг аёли уни қизининг хонасидан топиб чиқди. Чавандоз белбоғни тутамлаб, узок ўйга толди. Тошга ўтириб, ўйлади, ҳовлига чиқиб ўйлади, тоғларга боқиб ўйлади. Сўнг йигитни каватига чорлади.

— Ниятинг қолишми, кетиш? — деб сўради.

— Ҳозирча кетиш ниятим йўқ, — Сардор ердан кўз узолмай гапирди. Қора терга тушиб, вужуди қалтираб сўзланди: — Кейин... бир гап бўлар!

— Унда иморатга ер танла!

Сардор теваракка кўз солди. Ер танлаши қийин бўлди.

— Иморатни, анову газага сол, — дея кўмакка келди Абдурахмон чавандоз. — Бу газанинг қишлоққа ҳеч дахли йўқ...

Сардорга илгари қишлоқдан айро бўлган бу дўнглик жуда маъкул келди. Қишлоққа ичкуёв бўлишни истамай турганди. Абдурахмон чавандоз буни дарров фахмлади ва эртаси қишлоқ йигитларини дўннга бошлаб чиқди.

Йигитлар хаш-паш дегунча иморатни тиклашди.

Сардор миҳдаги белбоғни олиб кўйган қизга уйланди. Абдурахмон чавандозга куёв бўлди. Қишлоқ аҳли учун эса «яккатомлик куёв»га айланди.

• • •

Отамурод эшик ва деразалари зич ёпиқ кулбага, сойга энган сўкмоққа зимдан-зимдан кўз кирини ташлаб кўяркан, жувоннинг рад жавобидан қалби ўпирилиб тушишини қайта ҳис қилди. Сардор чолнинг гурунги ортик қулоғига кирмай, маҳзун хаёлга толди.

У тўсатдан севиб қолиши мумкинлигини ҳеч ўйига келтирмаганди. Бу туйғу ширин, ўз навбатида, ададсиз азобларга гирифтор қилишини билмаган экан. Айни дамда эса, кўнглида саркашликка ўхшаш нимадир уйғонган. Илкис ўрнидан кўзғалиб, умиду армонларини, азобу тотли ҳисларини шу ҳовлида қолдириб, жўнаб кетгиси келарди. Бирок у кўринмас бир ип билан шу қадар чирмаб ташлангандики, уни шартга узмоққа на холи, на истаги бор эди. Қарашлари ёш қизалокларникидай хокисор, табассуми ғоят жозибали, юзлари шудринг ювган тоғ лоласидай товланувчан бу паривашнинг хуркак нигоҳлари нималарнидир ваъда қилардики, уни биргина кўрмай кетишнинг ўзи бориб турган азоб эди.

Қаерда у? Наҳотки кўнгил изҳорига унинг берган жавоби шу бўлса!

Йигитнинг турли гумон ва умидсизлик гирдобида азоб тортишига сабаб бўлган Зумрад эса айни дамда қишлоқдан унча олис бўлмаган арчазорда тиззаларини қучганча хаёлга чўмиб ўтирарди. Оёқлари тагида вафодор ити Тўрткўз ётарди. Жувоннинг маънос нигоҳи сийрак арчали бетга қадалганди. Бу қишлоқ аёллари мозорга боришмайди. Рози-ризалик учун жувон бу ерни бекор танламаганди. Кўз очиб кўргани мана шу бетдан қўчган қўчки остида қолиб ҳалок бўлган. Қишлоқ аҳли қидириб топгунга қадар, ўн кундан ошиқ шу ерда ётган. Жувоннинг назарида, унинг биринчи қабри мана шу маскан эди. Бу ерга келиб-кетишига эса ҳеч ким монелик қилмайди. Исталганча хаёлга чўмиб, хоҳлаганча кўз ёши тўкиши мумкин.

Ҳар сафар бу ерга келганида, наздида, бутун олам унга қўшилиб, мотам тутгандай туюлади. Арчалар сукутда қотади, майин шабада шўхлигини бас қилади, тоғ жониворлари сас чиқармасликка тиришади...

Кеча йигит ёнғокзорда холи учратиб, ризолигини сўраганида ҳам у мана шу манзилни қора тортганди. Сийрак арчали бетга тикилганча, қалбидаги кечинмаларини қуйидагича баён этганди: «Тўрт йил иззатингизни қилдим. Шу вақтгача ёлғиз сизнинг хаёлингиз билан яшаб келдим. Бундан сўнг бу тарзда яшаёлмайман. Яшашим ҳам мумкин эди. Аммо қулаган харсанг эзиб ўтган арча новдасиям қайта кўклашга уринади, офтобга интилади. Мен-ку бир тирик инсон. Агар билсангиз, бе-

шик тебратгим келади! Гўдак хидидан маст бўлгим келади! Назаримда, мехмон йигит ёмон йигитга ўхшамайди. Қарашлари самимий, кулишлари ёқимли... Мени ташлаб, узоқларга кетаркансанда деб ўпкаламам мендан. Аёл бамисоли бир тош, каерга отилса, ўша ерда тек қотмоғи лозим. Бу қишлоқда менинг тенгим йўқ. Бари уйланган, жойланган... Менам гўдак қучсам дейман! Суким кирмасин деб, дугоналаримнинг боласини қўлимга олишдан кўрқаман. Қийналиб кетдим жуда! Шунинг учун айбламанг мени! Рози бўлинг мендан! Тушларимга кириб, ризолигингизни билдиринг. Шўрлик йигит жуда қийналиб кетди. Кўзлари тўла мунг. Кўп азоб тортганга ўхшайди. Рози бўлсангиз, у шўрликнинг ёқасини оқартирай, бошини қировдан асрай! Бешик қучиб, гўдак хидлай! Белги беринг менга. Бу ёқда қишлоқ йигитлари фимирлаб қолишди. Нимадандир фаши келаяпти уларнинг...»

Бугун эса жувон ўзида йўқ шод эди. Эрининг рухидан миннатдор эди. Тонга яқин тушига эри кирибди. Узоқ жилмайиб туриб, қўйнидан оппоқ шоҳи рўмол чиқариб берибди. Рўмолингизни қайтардим, бахтингизни берсин, дея аста кўздан ғойиб бўлибди. Бундан миннатдор жувон эрининг рухи билан сўнгги бор хайрлашгани келганди.

Табиий, Отамурад бу синоатдан беҳабар. Зумрадининг тўсатдан ғойиб бўлишини ўзича тусмоллаб, турли хаёллар исканжасида қоврилиб ўтирарди. Кўнглига йўл тополмадим, дея азобда эди.

Одатда, аёллар билан тил топишиш Отамурад учун ҳеч қийин кечмасди. Самимият билан ёндашгани учунми, аёллар унга тез эл бўларди. Аммо нозиктаъблиги туфайли, ҳар қандай аёл ҳам унга ёқавермасди. Анчадан бери кўпол, серғалва ҳайдовчилар даврасида тирикчилик қилиб келаётган эса-да, хали-хануз нозиктаъбликдан қутулмаган, чапанилик унинг табиатига бутунлай ёт эди. Шунинг учун ҳам оғзи шалоқ ҳамкасблари гурунгига кўпда қўшилавермас, гоҳида одам қайнаётган бозор майдонига хаёлчан тикилиб, нима қип юрибман ўзи бу ерда, деган ўйга борарди. Шунда тириклик туссиз, одамлар эса хиссиз кўриниб кетарди кўзига.

Бир хилдаги туссиз кунлар — на қувонч бор унда, на умид. Биров сенга талпинмайди, сен бировга интил-

майсан. Мулоқотлар ўта жўн. Кун билан туннинг айланиши ва эврилиши тирикчилик деган ҳиссиёз тушунча теварагида кечаётгандек туюлади.

Нимаси бу?

Бир вақтлар ўзи муқаддас деб билган, эзгу орзуларга тўлиқ тирикчилик нечун бу қадар жўнлашиб кетди?

Хаёлга толади.

Бунақа пайтда луғат бойлиги ниҳоятда қашшоқ, серғалва ҳамкасбларининг овози қулоғига кирмайди. Девона, дейишади бошқа ҳайдовчилар унинг бир чеккада хаёлга ботиб ўтиришини кўриб. Шунда «девона»нинг хаёли бирдан бўлинади. Бошини кўтариб, ўзига салом берган кимсага ажабланиб боқади. Тезда таний қолмайди. Қаршисидаги кимса «устоз» сўзини тилга олгандан сўнггина, рўпарасида собиқ ўқувчиларидан бири турганлигини фахмлайди. Куюқ сўрашаркан, ўсиб кетибсан, униб кетибсан, деганга ўхшаш чучмал гаплар қилади. Ичдан эса ўзини жуда ноқулай ҳис этади. Ўз навбатида, қаршисидаги кимсанинг кўзларида зухурланган ҳайратни илғамай қолмайди. Бунга сари баттар сиқилади. Ахир бир вақтлар дарё ва денгизлар, ўрмон ва кенгликлар ҳақида берилиб сўзлайдиган, зиёли бир одамнинг ирқит чойхонада, бақирок кишилар орасида ўтириши қизиқ-да. Боз устига, эгнидаги кўйлаги вужим, соқоли киртишланмаган, фақат қарашларигина ўша-ўша, соқин, хотиржам ва меҳрли.

У, бу ишда оппоқ кўйлак кийилмайди, бўйинбоғ ҳам ортиқча, дегиси келади. Нега? Неғалигини эса ўзи ҳам билмайди. Изоҳ нечун, бари рафторингдан кўриниб турибди-ку! Қизиқ жиҳати, қуёш илғари ҳам худди ҳозиргидек нур сочарди. Ҳозир ҳам шундай. Бирок нимадир ўзгарган. Ташида эмас, ичида. Демак, олам дегани кўнгил экан-да. Кўнгилдаги эврилишларга қараб, қуёш тусланаркан-да. Манглайида хол-аҳвол сўраб турган собиқ ўқувчиси унинг ўтмиши, мақсад ва маслаққа йўғрилган кечаги куни. Бутуни эса жуда ночор. Нақадар ночорлиги эса қаршисидаги кимсанинг кўзларида акс этиб турибди. Шунингчун ҳамшиша собиқ ўқувчиларидан қочмоқ истайди. Аммо улар узокдан кўриб юғриб келишаверади. Хатто яқинда бири шеърый китобчасини ташлаб кетди. Шапалоқдеккина.

У бир лаҳзага ўтмишга қайтди. Кафтидаги китобчани авайлаб варақлади.

— Эҳтиёт бўл, тагин тушириб синдириб қўйма.

У бошини кўтаради. Ўзига ишшайиб тикилиб турган ҳамкасбларини кўради. Чуқур хўрсиниб, теваракка кўз ташлайди. Бозор, тирикчилиги билан банд оломон. Юраги ториқади. Қўланса бир гапдан сергак тортади.

— Китобчангдан бир-икки варақ йиртиб бер, нарёққа ўтиб келай.

Йигит шу дамгача ҳақорату камситишларнинг турлитуманини эшитган. Лекин бунисига тоқат қилмоқ қийиндек туюлади. Ўнг панжаси беихтиёр мушт бўлиб тугилади. Бопладимми, деган маънода илжайиб турган йўғон хайдовчи йигитнинг ҳиссиз афтига ғазабнок тикилади. Дўппосламоқ ўйида ўрнидан кўзғаларкан, бирдан нијатидан қайтади. Онгсиз бир вужуд-ку бу, урмоқдан не фойда, деган хаёлга боради. Ўзини боса олганидан қувонади. Сўнг қўлидаги китобга чалғийди. Ундаги гўзал сатрларни кимгадир ўкиб бергиси келади. Таажжуб, тевараги тўла одам-у, лекин бирор тингловчи йўқ. Шунда сўрида оёқларини осилтириб, валақлашиб ўтирган шерикларига, тирикчилик ғамида ивирсиб юрган бошқаларга шогирдининг гўзал тугёнлари кераксиздай туюлади. Унда нима учун ёзилади бу беғубор ташбехлар?!

Йигитнинг кўнгли ғаш тортиб, ўзини бу ерга боғлаб турган сабаб ҳақида ўйлайди. Ўйлаши билан яқин ўтмиши қаъридан кўзлари қаҳрга тўла аёлнинг маккор сиймоси қалқиб чиқади. Аёлнинг юпқа лаблари орасидан «қанот қоққан» сўнгги иборагача Отамурад дунёда киракашлик касби борлигидан беҳабар эди. Бозор майдо-ни чеккасида қатор турадиган машиналарга кўзи тушарди-ю, лекин бу олам сир-асрорлари билан иши бўлмасди. Кейин юз берган воқеалару кескин равишда ўзгарган турмуш тарзи мисоли занжирдек бир-бирига боғлиқ эса-да, барча тафсилотлар бошида шу биргина захарли ибора қалқиб турарди.

«Сен ҳам эркакмисан!»

Сайилда қиз танлама, безаги тишда-ю иллоти ичида бўлади, деганларидек, аёлининг «ялтирок» лигига учиб уйланган Отамурад кейин бошини чангаллаб қолди. Аёлининг уқувсизлиги етмагандек, дили сўқир, тили узун

эди. Сўзнинг фаҳмига етавермасди. Сўнгги бор айтган гапи эркак киши учун нақадар таҳқирли эканини кейин ҳам англаб етолмаган. Уйдан бош олиб кетган эрининг қилигидан ажабланган, аразлайдиган нима дебман? Саволи жавобсиз қолгач, енг шимариб, чинакамига хужумга ўтган. Хафа қилиш мана бунақа бўлади, дея йўқ ердаги тухматларни қалаштириб, судга шикоят ёзган. Мактабга келиб тўполон кўтарган. Мактаб жамоаси йигитни ҳимоя қилишдан кўра, тинчликни афзал билган. Кўпчилик эса қуруқ бу тухматга чиппа-чин ишонган. Одам боласи ичида-да, ким ўйлабди дейсиз, бу одамнинг бунчалик ёвузлигини!

Отамурод мактабни тарк этди-ю, аёлининг таъқибидан кутулди.

Аёли эса, ўзича ундан бошлаб ўчини олган бўлди.

Отамурод ичкиликка муккасидан кетиб, ишини ташлаб қўйган жўраси Дониёрнинг машинасини ижарага олиб, бозор майдонига чиқди. Юқорида таъкидлаганимиздек, эркаклигини Ботир довонгга намоёиш этиб, киракашлар жамоасига аъзо бўлиб олди.

Бўш пайтларида бостирма тагидаги қурилма билан андармон бўларкан, жўраси Дониёр ширакайф холда кириб келади.

— Битмадимми ҳали?

— Битиб қолар.

— Сўнг маза қилиб учасанми?

— Насиб этса.

— Бунинг икки кишини кўтарадимми?

— Кўтарса керак.

— Кейин қаёққа учамиз?

— Бошимиз оққан томонга.

— Унда товга учамиз.

— Нега энди товга?

— Биласанми, умримда ҳали баланд товга чиқиб кўрмаганман.

Икки жўра ховлидаги ёғоч ўриндикка ёнма-ён чўкишиб, узокдаги тоғларга тикилишади.

— Агар мени товга оборсанг, ичкиликни ташлаб кетсам керак, — дейди Дониёр сигаретини буруқситиб. — Товда дўкон йўқ, демак, виноям йўқ. Одамлар ғашингга тегмайди. Жондорларга ошна тутиниб, тинчгина яшайсан.

Отамурод тоғ томонга диққатла боқади. Шу пайтгача хеч тоққа чиқмаганини ўйлайди.

— Шунинг учун манову матоҳингни тезроқ битир, — дея мингирлайди Дониёр. — Кетамиз товларга бош олиб. Булоқ сувидан ичиб, жўхори нон еймиз.

— Нега энди жўхори нон?

— Товда жўхоридан бошқаси унмаса керак деб ўйлайман.

Отамурод кулади.

— Кулма, бизам газит-пазит ўкиб турамиз, — Дониёр жаҳлланган киши бўлади.

— Бунинг битишини кутиб тургандан кўра, ўзим сени мошинда тоққа олиб чиқа қолай.

— Йўк, — Дониёр лабларини чўччайтириб, бош чайқайди. — Фақат мана шунда чиқамиз. Учи-иб чиқамиз.

Отамурод тоғларга бот тикилади. Тоғлар негадир кўзига сирли кўринади.

Мана энди эса, у жўраси орзулаган тоғда ўтирибди. Тоғлик жувоннинг ишқида юраги хун, жигари пора... Ундан эса, хануз дарак йўк.

У йўлига қўзғалган бўлади.

— Турай мен энди.

— Таом пишай деб қолди, — Сардор чол жиддий эътироз билдиради. — Биратўла еб кетасиз энди.

Дилгир кўнгли бу гапдан оройиш топиб, қайта жойига чўқади.

• • •

Ичкаридан бир жуфт чинни коса кўтариб чиққан кампирни кўрган Отамуроднинг кайфияти баттар бузилди. Мана, ҳадемай овқат сузилади. Таомдан сўнг унинг бу ерда ортиқ қолиши мумкин эмас. Хурмати борида кетгани маъқул. Агар Зумраднинг кўнгли бўлганида, кетишини билади, аллақачон қорасини кўрсатарди. Демак, юрагида уйғонган барча орзу ва умидларини мана шу тоғлар бағрига кўмиб, изига қайтишга мажбур. Олдинда эса уни бир-бирига ўхшаш руҳсиз ва рангсиз кунлар кутмоқда. Дилгир оқшомлар пайт пойламоқда.

Оқшомлари у бирор юмуш билан банд бўлиш учунгина қозон осади. Қизиган қозонга ёр сола-сола, сигарет тутатади. Ҳовли юзига ўйчан тикилганча, музлатгичдан

тўрт-беш тухум олади. Азбаройи овқат егиси келганидан эмас, азалий одатга бўйсунди. Эсида, кечки таом болалигидан унда фаройиб бир кайфиятни уйғотарди. Деворлари қирмизи ранг сўзаналар билан безатилган чоғроқ хонада бу кайфият негадир янада кучаярди. Таом сузиб қирадиган онаси, тўрда ёнбошлаб ётадиган отаси нечундир бу дунё одамларига ўхшамас, кўзига бошқача кўришиб кетарди. Қисқаси, сирли ва сурурли дамлар эди. Бироқ кейинчалик бу хонадонга кириб келган хотини деворлардаги сўзаналарни юлқиб ташлади. Уйни мебел билан тўлдирди. Йигит кўниккан эртакнамо тус йўқолди, шунингдек, фаройиб рух ҳам. У ўзини тақир ерда қолгандек ҳис эта бошлади. Бу ҳақда аёлига «нола» қилганда, хотини уни тентакка чиқарди. Тақдири аёлидан айро тушгач эса, у бозордан турли хил қирмизи ранг сўзаналар сотиб олиб, ҳозирги уйига бошдан-оёқ осиб чиқди. Ўзича безатди. Аммо бу қирмизи ранг у болаликдан кўниккан ўша таниш ҳароратни беролмади. Сўзанали уйга суюкли аёл ҳам керак экан. Бироқ уни бозордан сотиб олиб бўлмасди. Мушкул иш бу — ёмони келса, уйингни куйдиради. Унда яхшисини қандоқ топмоқ керак? Бунинг учун эса, аввало юрак қурғур жиз этмоғи лозим.

Юрагини жизиллатган аёлдан эса хануз дарак йўқ. Аҳмоқ бўлиб, неча кундирки уни ўз хонадонидида тасаввур этиб юрибди! Унинг хаёли билан туриб, унинг хаёли билан яшаб юрибди! У эса, мана, рад жавоби сифатида қорасиниям кўрсатгани йўқ.

Отамурод, сен бўлмасанг, бошқаси, дейдиган йигитлардан эмасди. Муҳаббатсиз турмушнинг нақадар совуқлигини у бошидан кечирган, бундай рўзгорнинг боридан йўғи яхшироқлигини англаб улгурганди. Яна билардики, ёмонни яхшилаб бўлмайди. Айрим эркакларга ўхшаб аёлни зулм остида ушлаб туришни жини суймасди. Аёлинг шундай бўлсаки, уни кўчадан соғиниб қайтсанг, дерди. Худди отасидек. Кўчадан қирган отасининг кўзи онасидан бошқасини кўрмасди. Аланг-жалаң қараниб, онанг қани, дерди. Онаси ошхонадан, ё кўрадан туриб овоз бергачгина тинчланарди-да, сўнг болаларининг мавжудлигини сезгандай бўларди. Келини ёмон чиққач, у ёмон келинга аёлини талатиб ўтирмади. Чоғроқ ҳовлисини ўғлига ҳадя қилиб, ўзи катта ҳовли

олиб, чикиб кетди. Ҳозир ҳам беозор мусичалардай бир-бирига суйкалишиб умргузаронлик қилиб келишади.

Йигит ҳаётини жувонсиз тасаввур этишга ўзини кўниктиришга тиришаркан, бирдан юраги орқасига тортиб кетди. Яна ўша совуқ уй, хамиша ширакайф Дониёр, гала-говур шовқинига тўла бозор майдони, ҳистуйғудан йироқ киракаш шериклари... йилт этган нурдан эса дарак йўқ. Рўшнолик истаб борадиган аёлидан аллақачон кўнгли қолган. Бошда шаҳарнинг шимолий қисмидаги кўп қаватли уйлар кўзига жуда иссиқ кўринарди. У бу уйлардан бирида турувчи жувонни чинакамига суймоқ истарди. Бироқ аёлнинг таъмагир нигоҳлари бу туйғуга изн бермасди. Жувон, севаман, дерди-ю, севмаслиги, аниқроғи, суя билмаслиги кўзларидан билиниб коларди. Унинг барча айланиб-ўргилишлари риёкорлик асосига қурилгандек, йигит бу хонадонни хамиша эзгин бир кайфиятда тарк этарди.

Хўш, йигитни унда нима борлаб турибди?

Отамурод хаёлига келган бу саволни хамиша нари қувлашга тиришарди. Жувоннинг тақдирига эш бўлмоқ кўйида ўртанади. Аммо... Аёл феълидаги очкўзлигу таъмагирликни яширмоққа минг уринса-да, барибир билдириб қўярди. Ҳарҳолда буни йигит сезарди.

У таъмасиз меҳрни кўмсарди.

Ойда бир келиб, топган-тутганидан каттагина улуш олиб кетадиган хотинидан фарқли ўлароқ, бу аёл жуда ширинсўз эди. Жонимлаб жонини оларди. Йигитнинг назарида, ўзидан кўра, пулини яхшироқ кўрадигандек эди. Ва сўнг шундай бир воқеа юз бердики, йигит ўзининг кадр-қиммати нечоғлигини фахмлаб етгандек бўлди. Жувон сўраган маблағ унда бор эди. Негадир ўзича ноз қилгиси келди. Ҳозир ёнимда йўқ, кейин тўғрилаб бераман, деди. Шунда аёл шундай бир энса қотар қараш қилдики, йигит уни таниёлмай қолди. Жувон ортиқ бир сўз айтмади. Айтишни истамасди. Қарашлари билан йигитни жойига михлаб, чиройли қоматини кўз-кўз қилганча кетди борди. Йигит сездик, агар ҳозир чўнтагидан у айтган пулни чиқарса, аёл яшчаб кетади. Ялаб-юлқашу, суйиб эркалашдан ҳам тоймайди.

У чинни косаларни ювиб, бир четга териб қўяётган сампирнинг ҳаракатларини зимдан кузатаркан, уни ун-

чалик ошиқмаётганини сизди. Назарида, чол ҳам нима-нидир кутаётгандек эди.

Андиша деб аталмиш туйғу исканжасида беҳаловат ўтирган Сардор чол тонгда ғойиб бўлган кизини йигитдан кам кутмаётганди. Бироқ буни билдирмасликка уринар, гоҳо эса тўсатдан ғазаби кўзиб, бу уруғ шунақа — на ғазабини ошкор этади, на кувончини, бошда менам роса қийналганман, дегиси келарди. Бироқ бу гапларни меҳмонга айтиб бўлмасди. Йигитнинг қизига бефарқ эмаслигини сезган кундан буён ошкора гурунглاردан ўзини тийиб келарди. Ўзига қолса-ку, буйтиблар қийналмай, одамнинг юбор, шунда бир гап бўлар, қизим хоҳласа, никоҳингга оларсан, йўқ деса, манглайингга бир уриб, изингга қайтиб кетаверасан, дегиси келарди. Бунинг энасиям шунақа эди, чимилдикқа кирмагунча суярини билдирмаган, миҳдаги белбоғни олганига суюниб, ўзимча сал суюлмоқчи бўпман, ўшанда укаларидан калтак еб қолишимга озгина қолган, дея гурунг бермоқни истарди.

Чол, сиқилгани етмагандек, қишлоққа чўмган муд-хиш бир сукунатдан жуда хавотирда эди.

У бу хил ҳолатни узок йили, яъни Шавкат шапка ўлдирилган куни ҳис қилганди. Ўшанда ҳам қишлоқ худди бугунгидек ғаройиб бир сукутга чўмганди. Барча ниманидир кутаётгандек, гунг ва дилгир эди. Бўрон ол-дидан бўладиган қандайдир сокинлик, бўрон кўпиши эса аниқ эди.

Буни фақат туман ҳарбий бўлимнинг вакили бўлмиш Шавкат шапкагина сезмади. Қўнғир отига миниб, қишлоқни тарк этаркан, катта чинор тагида тизилишиб ўтирган чолларга писанда қилди: «Партия ва ҳукуматимиз учун ҳамма бир. Улларинг ҳарбийда хизмат қилишлари шарт! Тупканнинг тагида биқиниб, фуқаролик бурчларингни бутунлай унутиб қўйибсанлар. Энди бундай бўлмайди...»

Аммо ўша куни довои ошиб, манзилига етолмади. Муюлишдаги жардан учиб ҳалок бўлди. Уни жардан улоқтирган Шоқир кичкинанинг топган баҳонаси шу бўлди: «Мени ҳарбий хизматга борасан деди, боргим келмади...» Шундан кейин ҳарбий бўлинма ходимлари қишлоққа ёлғиз келмайдиган, қуролсиз юрмайдиган бўлди.

Аслида Шокир кичкинанинг икрори фирт ёлғон эди. Фожиага Шавкат шапканинг оғзи шалоқлиги-ю, ўзига беҳад бино қўйганлиги сабаб бўлганди. Чиними, ҳазилими, ишқилиб, шу гап оғзидан чиққани рост эди: «Анову бева опангни бир кечага берсанг, сен армиядан бутунлай озодсан...» Уйнинг эркаги ҳисоблашмиш йигитнинг жусаси пачокроқ эди. Тоғлиқ йигитларга ўхшамас, анчайин ушокроқ эди. Бироқ гурури тоғдан баланд эди. Ҳозирча меҳмон ҳурмати учунгина ўзини босиб ўтирарди. Чайир бармоқлари тагидаги яккат кўрпача четини асабий гижимларкан, юзидан табассум аримасди. Кўзларидан ёлқинланган ғазабини ўша табассум қатига яширмоққа уринарди. Хурматини билмаган меҳмон қаршисида ноилож одоб сақлашга тиришарди.

Шавкат шапка хийла ширакайф эди. Унинг бу ҳолатини сезмади. Бошига кепка кийганидан буён унча-бунча нарсани фахламайдиган бўлиб қолганди. Ҳарбий бўлинмага ишлагандан аввал у милицияда ишлаган. Эҳтиётсизлик оқибатида даладаги пахта хирмонини ёндириб юборган бечораҳол бир йигитнинг ишини кўраётганида, ёлғиз ўғлининг қамалишини истамаган бева аёл ноиложликдан кизини Шавкат шапкага қўшиб қўйганди. Аммо тоғликлар пахта дея ўмгани эзилган, гурури беҳад топталган даштлик эмасди. Уйда кулиб, чеккада жонини суғуриб оладиганлардан эди. Бироқ тўқимтабиат Шавкат шапка буни қаердан ҳам билсин. Билгани, йилнинг тўққиз ойи давомида катта ердан узилиб қоладиган бу қишлоқ йигитларининг шу пайтгача ҳарбий хизматга олинмай келгани эди. Бу хатони тўғрилаш гўё ёлғиз унинг гарданига тушганди. Шу боис, ўзини қишлоқда Худо ўрнида кўрмоқда эди. Бирор кимсанинг эътироз билдириши ёки бурнидан ошиқроқ гап қилиши мумкин бўлмаган ҳол эди.

Эртаси муюлишдаги жарлик тепасида қишлоқ йигитларига рўпара келганида ҳам шу ўйда эди. Шунингчун оти юганидан тутишга ботинган пачоқ йигит — Шокир кичкинанинг боши-кўзи аралаш қамчи тортишдан ҳайиқмади. Тагидаги оти юкорига сакради. Аммо пачоқ йигит чайир экан, от юганини унинг қўлидан узолмади. Бу тахлит муомалани кутмаган Шавкат шапка буни ўзига нисбатан, янада аниқроғи, давлат одамига нисбатан ҳақорат деб билди. Бот қамчига зўр берди. Сўнг

эса ўзининг жар тубига тошдек учиб бораётганини сизди...

Бу Сардор чол гувоҳ бўлган воқеалардан бири эди. Қишлоқнинг кўримсиз йигитларидан бири бўлмиш Шокир кичкинанинг ҳамиятига нисбатан ҳаваси сўниб-сўнмай, қишлоқни милиса босди. Давлатнинг одамига қарши тажовуз қилган пачоқ йигитни хибсга олмақчи бўлдилар.

Қишлоққа отлик милиционерлар кириб келишганида, Шокир кичкина ҳовлиси этагида Сардор билан ҳасратлашиб ўтирарди. Миршабларни кўриб, дарров воқеани англайди.

— Чакки бўлди-да, — дейди манглайи асабий тиришиб. — Опамга кўз олайтиргани учун ўлдирдим уни дейманми буларга! Опамнинг номини тилга оламанми?!

— Бошқа баҳона топа кол унда, — дейди Сардор унга не тахлит кўмак беришини билмай.

— Йўқ, зўр бўлишса, аввал мени тутиб кўришсин!

Шокир кичкина ҳовлиси ёқалаб дўнгга интилади. Аммо дўнглик яроқ тутган миршаблар томонидан аллақачон тўсиб қўйилганди. Қишлоқ йўлига туташ сўқмоқ ҳам улар тарафдан банд этилганди.

Унинг кулбаси Бурунтепада жойлашган бўлиб, ҳовлини этаги тик жарликка туташ эди. У оқшомлари жар лабидаги харсанг тошларга чўкиб, куёш ботишини томоша қилишни яхши кўрарди. Сардор ҳам ўта камсуқум бу йигитни жуда ёқтирарди. Бу қишлоқда илк орттирган жўраси ҳам шу эди. Аммо ҳали юраги тубида чўкиб ётган дардини тўла айтишга улгурмаганди. Ўша куни негадир хиёлгина учини чиқарганди. Бутун ҳаётини алфов-далфов қилиб юборган хиёнатнинг залворидан ўзи қолиб, Шокир кичкинанинг афти қорайиб кетганди: «Менга айтдинг! — деганди овози алланечук қалтираб. — Бошқа бировга асло айта кўрма! Жуда ёмон иш бўлган экан лекин...» У гапини тугатишга улгурмай, ҳовлида миршаблар пайдо бўлганди.

Йигит учун жарлик томонгина очиқ қолганди. Бироқ у қуш эмаски, қанот чиқариб учиб кетса. У дўнгликка интилган ерида, секин-аста жарга чекина бошлади. Тўхта, отиласан, деган хитобларга парво қилмай, тисарилишда давом этди. Сўроқларда опаси номини тилга

олишдан ор қилиб, ўзини тубсиз жарга ташлади. Бу ҳолни ҳеч ким кутмаганди. Яқин-ўргада турганлар даҳшатдан «воҳ» деганча қолаверди.

Бу фожиа сабаби фақат Сардорга аён эди. Кимдир у деди, кимдир бу, ёлғиз угина тилини ичига ютди. Шу воқеадан сўнг юрагини аёвсиз ўртаётган дард — аёлининг хиёнати тўғрисида бировга чурқ этмайдиган бўлди. Бу хил нарсаларни тилга олиш эркакларга хос иш эмаслигини боз англаб етди. Шу пайтгача Шокир кичкинадан ўзгасига сасини чиқармаганидан ўзида йўқ шодланди. Кўксига милтиқ тираган онларини ёмон тушдек дамбадам хотирларкан, бу фоний дунёда яшамокнинг ўзи бир жасорат эканлигини фахмлаб етгандек бўлди.

У юксак тоғларга маънос бокди. Эзгин ҳисларини қалбига димлади. Чуқур қайғу ила дўстининг маъракасига бош қўшди. Бу энди бошқа бир қайғу, жудолик алами эди. Ҳарҳолда ўзлигинга қарши ич-ичингдан ғимирлаётган ғаламис ҳислардан кўра, бу қайғунинг юки сал енгил эди. Негаки, тан бўлак, бугун қуясан, эртан кўникасан ва сўнг унутасан. Ёмони ўзингники, яшаб яшолмайсан, ўлиб ўлолмайсан, дилингни забт этган қасос ҳисси сени ҳеч қачон ўз эркинга қўймайди.

Сардор тишдан сокин кўрингани билан ичдан қасос ўтида ўртанарди. Қўлбола икки ўқни ҳамиша ёнида олиб юрарди. Аввалига тушқунликка тушиб, янашни истамай қўйган йигит энди интиқом ўтида ўртанарди. Айниқса, Шокир кичкинанинг фожиасидан сўнг бу ўй хаёлидан кетмай қолди. Ундан қаерим кам, номус дея жонидан воз кечди. Мен эса... Йигитдаги бу ҳолатни Абдурахмон чавандоз сезгандай бўлди. Бир куни каватига чорлаб деди:

— Кимлардандир улгу олиб, қийшиқ ўсган дарахтни кесиш пайида юрибсанми дейман?

Чавандоз бу гапларни айтarkan, негадир узоқ-узоқларга ўйчан тикилади. Суҳбатдошини унутгандай тутади ўзини. Қизиқ жиҳати, ўша машғум тундан у бутунлай беҳабар. Аммо гап оҳангидан барини биладигандай. Сардор унинг кўзларига тик бокишга интилади. Баҳс истайди.

- Иш арзиса-чи! — дейди.
- Иш арзисаям, бандаси арзимамайди.
- Юрак ёнса-чи?!

— Юрак ёнган кезлари сабрнинг этагидан маҳкам тутмоқ керак. Шунда сени Оллоҳ сийлайди.

Йигитнинг ўрлиги тутади. Лекин Абдурахмон чавандоз уни ортик эшитмайди. Ўрнидан кўзгаларкан, Сардорга лоқал қайрилиб қарамайди.

Аёл зотидан бутунлай кўнгли қолган Сардорни Худо ҳақиқатдан сийлади. Унга ҳозирги кампирини рўпара қилди. Вақтида қишлоғининг олди қизларидан бири ҳисобланмиш сулувнинг муҳаббатига сазовор этди. Қиз дилдаги туйғуларини тилда эмас, хатти-ҳаракатлар воситаси ила баён этди. Аммо қизи тушмагур теварагини қуршаган тоғлардек мағрур эди. Мағрурлиги ила йигитни адл бўлишга чорлади. Сардор билдики, бу қиз олдида минғирлаб ёхуд шалвираб бўлмайди. Акс ҳолда унинг чангида қолиб кетиши мумкин.

Сардор чол хотираларидан андак чекиниб, қаршисида кизининг йўлига илҳақ бўлиб ўтирган йигитга зимдан назар солди. Палаги тоза, яхши хотин тушса гуллаб кетади бу, деб ўйлади. Йигитга меҳри ийган сари унинг қишлоқдан эсон-омон чиқиб кетиши ҳақида кўпроқ қайғура бошлаганди. Қишлоқ йигитларининг зимдан гувранишларидан вазият қалтислигини сезиб турарди. Бироқ бу ҳолатда йигитга кўмак бермоғи мушкул эди. Қизига қўшмоқ ниятида ўзи югуриб юрган экан, деган маломатга қолиши мумкин. Йигитга у-бу гап ўргатай деса, гапнинг бир учи яна қизига бориб такалади. Ота учун эса, бундан оғири йўқ эди.

Ўйга чўмган чол йигитнинг гапини жуда узоқдан эшитгандай бўлади. Унга ажабсиниб қарайди. Йигит ўртадаги сукутга барҳам бериш учунгина сўзланаётганини сезади. Бош ирғаб, тинглаган киши бўлади. Карахт шуури шу гапларни англайди. Йигит шофёрликдан тўйган эмиш, мактабни, болаларни жуда-жуда соғинганмиш. Кунда қўлига тушиб турадиган тўрт-беш танга эмас, суйган касбигина кишига қувонч бағишлармиш. Айниқса, шогирдлари бўй кўрсатганда, ундан зўр бахтнинг ўзи йўқ эмиш...

Бу туйғулар чолга ғирт бегона эди. Йигитни тинглаган бўлиб, бетдаги боғини ўйлайди. Бетдаги боғ янги, дарахтларнинг олди бу йил ҳосилга кирди. Аммо куйидаги ёнғоқзор ва муюлишдаги теракзор кўрган кўзни қувонтиради. Тоғда ер сероб, биров уни эк-бунга эк де-

майди. Хар ким ўз майлида боғбонлик қилиб туради. Аслида Сардор чолнинг боғбонликка унча иштиёки йўқ эди. «Келгинди» деган қарашларга қарши қўл урганди бу ишга. Қишлоқдан олислаб, шу дўннга иморат ташлагач, бўш ер борки, дарахт ўтказди. Бу ҳаракати билан, тоғ ўзимники, демоқчи бўлди. Қишлоқда ўзига хос обрў топди-ю, лекин «келгинди» деган қарашлардан барибир кутулолмади. Бахонада ерга қаттиқ меҳр қўйгани қолди. Эндиликда барпо этган боғларига тикилиб кўзи тўймайди. Назарида, йигит ҳам шунга яқин гап қилмоқда эди. Фақат у шодликни мактабдан, болалару ва яна алланималардан қидирмоқда эди: «...ёзган шеърларида шундай бир теран маънолар борки, шу менинг ўқувчимми дея ғурурланиб кетаман. Ўзим эса неча йиллардирки, одийгина бир учар машинани эплаб ясаёлма-япман. Аммо-лекин бир марта бўлса-да, осмонда парвоз этиш ниятим бор...»

Чол тўсатдан сўзамоллашиб қолган йигитга хайрон боқаркан, нуқул бош ирғар, гўё суҳбатдошини орзу ва режаларини маъқулларди. Ўзи эса айни пайтда, ўтган кун иёввойи тўнғизлар кавлаб ташлаган томорқасини ўйларди.

Ўз навбатида, иккиси ҳам бир-бирига сездирмаган ҳолда Зумраднинг йўлини пойларди.

* * *

Аёли унинг нозик жиҳати — касбига нисбатан бўлган айрича муҳаббатини яхши биларди. Билгани учун ҳам, чинакам рақиблардай, асосий зарбани ўша томонга қаратди. Отамуродни жоҳил ва муштумзўрликда айблаб, мактабига шовкин кўтариб борди. Барчанинг олдида обрўини бир пул қилди.

Йигитнинг мактабдан кетмоқдан ўзга чораси қолмаганди. Энди қайси юз билан дарс беради? Ўқувчиларнинг кўзига қандай қарайди? Ахир у жонкуяр, талабчан муаллимдан жоҳил, ароқхўр, зинокор кимсага айланганди-да. Буни у болаларнинг қарашларидан англааркан, ҳамкасбларининг ўшандаги қиёфаларини ҳали-хануз унутолмайди. Ўша пайтда кимдир ачинган, кимдир эса мактабнинг фахри ҳисобланмиш ҳамкасбларининг шармандаю шармисор этилишидан ўзида йўқ севинганди.

Отамурод, қаерда хатога йўл қўйдим экан, деб кейинчалик кўп ўйлаб кўрган ва оқибат, аёлига уйланганининг ўзи катта хато бўлганлигини фахмлаб етган. Бир тириқликни ейиш-ичиш, кийинишда деб билса-ю, иккинчиси эзгу мақсад йўлида гувранса, аллақандай ўқувчи болалар камолидан қувониб юрса, кўкка парвоз қилиш иштиёқида алламбало «самолёт» ясаб ўтирса — ҳеч замонда келишармиди улар.

Аёлининг назарида, у ғирт аҳмоқ эди. Ўзганинг болаларига нисбатан меҳрини сира тушунолмасди. Қанақасига етти ёт бегоналарга бу қадар меҳр қўйиш мумкин, а? Мактаб етмагандек, уйида ҳам тинч қўйишмайди. Телефонда ҳали уни-ҳали бунни сўраб жонига тегишади. Аёли уни ўзгалардан қизганмасди, шунчаки тушунмасди. Жанжалга сабаблардан бири шу эди. Даҳанаки жанг кўп ҳолларда таҳқирлашга айланиб кетарди. Фалакнинг гардиши билан Отамуроднинг тоғаларидан бири қайси бир замонларда хотин олиб, хотин қўйган экан. Бу ҳолат аёлининг тилида шундай бир таърифлар ила эврилардики, билмаган одам Отамуроднинг бутун авлод-аждоди хотинбоз ўтган экан-да, деган хаёлга бориш мумкин эди. У эрини дарс пайтида қизларнинг кўкрагини томоша қилишда айбларди.

Отамурод барига чидаб келарди-ю, лекин бир оқшом ўта таҳқиромуз оҳангда айтилган гапга ортиқ бардош қилолмади. Аёли бир айтиб қўймади. Ҳазабдан шамдай қотган эрининг юзи-кўзига тикилиб, юқоридаги иборани такрор айтди: «Сен ҳам эркакмисан!»

Йигитнинг урмоққа кўтарилган қўли костюмига етди. Миҳда илиғли турган костюмини елкасига ташлади-ю, уйдан чиқди кетди. Кейинги барча ғалва мана шундан сўнг бошланди... У эса бор аламини киракашларнинг «шеф»и ҳисобланмиш Ботир довонгдан олди. Ботир довонгнинг башарасига мушт тушириб, ўзгалар назарида «зўр»га айланди. Ҳолбуки, у зўр эмасди. Муштлашишни жинидан ёмон кўрарди. Бироқ теварақдагилар йигитдаги бу беадад аламини «куч» деб билдилар. Ўзларича ундан «зўр»ни яратдилар. Ҳозир ҳам шундай деб ўйлайдилар ва анча-бунча хайиқадилар.

Ярим ойча бурун машинаси ёнида хаёлга ботиб ўтираркан, қаршисига келиб елкасини босган кимсани одатдаги мижозларидан бири деб ўйлаган. Аста бош кўтар-

ган. Кулимсираб турган жувонни таниб, шошиб қолган. Ўзини жуда ноқулай хис этиб, ха, юкингиз борми, деб юборган.

— Юким йўк, — деган жувон кулиб. — Мактаб директори сифатида сизни ишга таклиф этгани келдим.

— Қутлуғ бўлсин, қачондан буён?

— Яқинда, — жувонни овозида гурур оҳанги сезилди.

Тиниб-тинчимаслиги ва жонкуярлиги туфайли мактабда «Читтак» лақабига эга бўлган бу аёлни Отамурод қаттиқ ҳурмат қиларди. Ўша ғалвада ҳамдард бўлганларнинг бири ҳам шу эди.

— Хуллас, мен сиз билан ишламоқчиман, — дея жувон расмий оҳангда кўшиб қўйди. — Сиздек мутахассис бизга ҳаводек зарур.

— Бошлигини кўнармикан, — Отамурод мужмалланари. — Бошқа мактабга ўтиб ишлашга изн сўраб борганимда, сиздай ахлоқсиз одамга мактабда ўрин йўк деб, ҳайдаб чиқарган мени.

— Ҳайдаровни айтаяпсизми? — Жувон ижирғанди. — У киши анча бўлди раҳбарликдан кетганига. Бозорда ўралашиб, дунёдан беҳабар қолибсиз-ку. Ҳозиргиси ёш, жуда ғайратли йигит.

— Кўнгил қолганда, Мехрихон.

— Болаларданми? — Жувон жиддий тикилади. — Биз катталарни қўяверинг, лекин болаларда не айб? Фейлимни биласиз, рози бўлмагунингизча, тинч қўймайман. Иккинчидан, лойқаланган сув аллақачон тиниб бўлган. Сиз болаларни ўйланг.

— Ўйлаб кўрай.

— Ўйланг-ўйланг.

Йигит шундан бери ўйлайди. Ўйлаб ўйига етолмай турганида, кўнглига ишқ ўти тушди.

Шу тобда у бу кутиш дақиқаси минг йилга чўзилишига рози эди. Қозондаги овқат ҳеч қачон пишмаслигини, чойнакдаги чой тугамаслигини истарди. Ноумид қайтиш ғоят даҳшатли эканлигини хис этгани сайин юраги гупуриб, уюшиб кетмоқда эди.

• • •

Сардор чолга йигитнинг мактабга қайтиш фикри унчалик ёқинқирамади. Мактабга қайтиши эмас, тасавву-

рида туғилган муаллим сифатидаги туси — бўйинбоғ таккан, пўрим костюм-шимдаги қиёфаси кўнглига ўтиришмади. Ҳозирги ҳолатида, яъни ҳайдовчиларга хос жўнгина либосида йигит юрагига яқинроқ эди. Уни пўрим ҳолда тасаввур этгиси келмади. Айниқса, бўйинбоғни кўришга кўзи йўқ эди.

Тоғасининг ўғли шаҳардан башанг қайтганда, хотинининг ўғринча суқланиб қараганларини бир-икки сезгандай бўлган, лекин унинг хиёнат кўчасига киришини хаёлига келтирмаганди. Боз устига, тоғасининг ўғли ўз жигари, хасмига ола кўз билан қарамас. Шунга қармай, ҳарҳолда бир сафар ўз норозилигини билдирган. Аммо аёли довдирамаган, галстугига қараяшман, нега шаҳарда ўқийдиганлар галстук тақишади, а? Саволига савол билан жавоб олган Сардор ўшандагина қариндошининг бўйнидаги бўйинбоққа эътибор берган, бир парча рангдор латтани бўйинда осилиб туриши галати туюлган. Уйда ҳеч ким йўқлигида қариндошининг бўйинбоғларидан бирини бўйнига тақиб, ойнага юзланган. Йўғон бўйнига бўйинбоғ сира ўтиришмаганини сезиб, юлқиб отган. Аёл зоти аҳмоқда, йўқ нарсаларга ҳаваси тушиб юради, деб ўйлаган. Аёлининг ҳаваси бўйинбоққа эмас, йигитга тушганини хаёлига ҳам келтирмаган.

Қариндошидан умиди катта, унинг шаҳарда ўқишидан жуда фахрланарди. Юрт сўрайдиган чўнг одам бўлади деб ўйларди. Шаҳарни эгаллайдиган сиёғи бор, деб умид қиларди. Қариндоши эса шаҳарни эмас, унинг тўшагини эгаллади. Шундан сўнг дунё деганлари тўнкарилиб кетди. Борлиқ ўз аҳамиятини йўқотди. Қишлоғидан бош олиб кетаркан, охириги дақиқаларда ҳам тоғасини авайлаганидан ҳозиргача ажабланади. Мехри бор эканки, мудҳиш сирни тоғасидан яширди. Тоғаси бу сирнинг тагига етиб-етмай, гумонлар оғушида бу ёруғ оламни тарк этди.

— Келинни ҳайдадинг, уйингга ўт қўйдинг, нима бўлган ўзи сенга, а? — деди кейинги келишида тоға.

— Қутургандим, тоға, қутургандим, — деди Сардор ердан кўзини олмай. — Ҳов бирда сизга айтган ичимдаги дард шу эди.

— Қутурган одам ё ўлади, ё қолади. Ранг-рўйинг бинийидек-ку.

— Қутургандим, тов гиёҳларидан шифо топдим.

— Шифо топганинг яхши, энди қайт уйингга. Шодикул хотинингга офиз солаётган эмиш.

— Уйга қайтсам, тагин қутураман-да, тоға. Ҳавосиям ёкмайди менга.

— Шунча одамга ёккан ҳаво, нечун сенга ёкмай қолди?

— Билмадим, билолмадим, тоға.

— Унда бориб хотинингни опке, бээга ташлаб қўйма буйтиб.

— Дардим кўзиб қолишидан кўрқаман, тоға. Қасалим юқмасин дея, қутурган захотимоқ, талогини бериб, уйга ўт қўйганман.

— Биринг қишлоқни тарк этдинг. — Тоға офир хўрсинади. — Биринг шаҳардан бери келмайсан. Сенларга нима бўлган ўзи?

— Ҳеч гап бўлгани йўқ, тоға. — Сардор уни юпатишга тиришади. — Бехуда гумонларга борманг.

— Қачон қишлоққа қайтасан?

— Бориб қоларман.

У қишлоғига қайтиб бормади. Шу ерни ватан тутди. Аслида бу ерга муваққат кўнганди. Кетиш нияти йўқ эмасди. Кейинчалик буни аелидан ҳам яширмасди. Аели эса сокин тарзда ҳамиша уни маъқулларди: «Сиз нима десангиз шу, эр қаерда, хотин шу ерда». Хотини жиндаккина эътироз билдирганида, кетмоғи тайин эди. Бунинг устига, Абдурахмон чавандоз аввалдан айтиб қўйган, дунё кенг, лекин киши кўнгли тортган ердагина яшайди, яшаб кўр, ёкса қоларсан, ёкмаса, кетарсан.

Сардор чол йигитга зимдан тикиларкан, ўзидан уни қай бир маънода устунлигини хис қилгандай бўлди. Йигитнинг борар жойи, агар такдири кўшилиб, қизига уйланадиган бўлса, тушириб кетарга тайинли маскани бор. У эса вақтида мана шу имкониятдан махрум эди. Абдурахмон чавандоз дилидагини сезгандай, унга мана шу дўнгликни кўрсатган: «Келгиндиман деб сиқилма, — деган. — Аслида ҳаммамиз ҳам келгиндимиз. Фақат буни тан олувчи йўқ. Агар жуда сиқилаётган бўлсанг, хув анову газага жой сол. Ўз кўрғонингни барпо эт. Ўзинг хон, кўланканг майдон бўп яшайверасан...»

Сардор чол дўнгни макон тутганда, бу атрофда қишлоқ уйларида асар ҳам йўқ эди. Кейин тушди улар. Негадир тоғ табиати кишиларни қасрмонанд уйлар

қуриб хаволанишларига йўл қўймайди. Ўн йиллаб дуппа-дуруст турган уйлар, тупроқ силжиши туфайли, тўсатдан деворлари тарс-турс ёрилиб, яроқсиз холга келиб қолаверади. Замин табиатининг бекарорлиги сабабли бу қишлоқ одамлари ҳар ўн-ўн беш йилда уйларини янгилаб туришга мажбур эди. Аммо чолнинг кулбаси қурилганидан буён қилт этмай турибди. Қишлоқ йиллар давомида силжий-силжий, дўнгни тевараклаб қолган бўлса-да, дўнг чолнинг номи билан юритилади. «Сардорнинг газаси» гоҳида «Яккатом» деб ҳам аташади. Шунга қарамай, чол гоҳида ўзини бегона ҳис этади. Довон ортида қолган қишлоғини қўмсайди. Қўмсайди-ю, ўша мавҳум тунни эслаб, тагин кўнгли музлайди. Беихтиёр икки қишлоқ одамларини бир-бирига қиёслай бошлайди. Бу қишлоқда эшикларга кулф осилмайди. У қишлоқда кулфсиз эшикни кўрмайсиз. Бу қишлоқ йигитлари бамисоли бургут, қизингга биров қош қокса, қўшнинг ёнг ҳимариб чиқади. У қишлоқда эса, кўзингни шамғалат қилиб, тўшагингга киришга ҳаракат қилишади...

Бу қиёслар билан чол шунчаки ўзини овутади.

Хозир ҳам хотира сабаб, дилидагини тилига чиқармай туrolмади.

— Шу ишингиз дурустмасми, юрасизми энди бўйинбоғ тақиб.

Отамурод унга ажабланиб қаради.

— Бўйинбоғ... эркакка ярашмайди-да, — деди чол. — Уни таққан одам эркакка ўхшамай қолади...

— Эркаклик бўйинбоғ тақиш-тақмасликка қараб қолган бўлса, бўйинбоғсиз аблаҳлар қанча!

Бу ҳақ гап олдида чол жим қолди.

* * *

Уй бекасининг овқат сузаётганини кўриб, Отамуроднинг юраги симиллаб кетди. Таом ейилгач, турмоқдан ўзга иложи қолмайди.

Чамаси, жувондан энди умид қилмаса ҳам бўлади. Дараги йўқлиги — севгиси рад этилгани. Акс ҳолда тонгдан изсиз йўқолмасди. Аммо унда умидлантирувчи боқишлару ва «кейин...» деган сирли шивирни қандай тушунмоқ керак? Бу нарсалар жувоннинг йигитга нисбатан безътибор эмаслигига ишора-ку. Аммо Отамурод

бунга каноат этмай, эътирофни унинг ўз оғзидан эшит-
моқчи эди. Сўнг эса севги қанотида парвоз этиб, изига
қайтмоқчи эди. Назарида, шундан кейин хаёти бутунлай
ўзгариб кетадигандек, мўъжазгина гўшаси бахту таро-
ватга тўладигандек эди.

Зумраднинг бедараклиги барча умидларини пучга
чиқармоқда эди.

Мана энди, ҳадемай йўл тадоригини кўришга маж-
бур. Хўш, олдинда нималар кутмоқда уни? Ҳафталаб
супурги юзини кўрмайдиган ховлиси, ҳамкасбларининг
ҳиссиз нигоҳлари-ю ҳолидан хабар олиш баҳонасида ке-
либ, вино учун тўрт-беш сўм ундириб кетадиган Дониёр
жўраси... Рангсиз ва руҳсиз кунлар. Қизик, шаҳар тўла
одамлару, бирор дардкаш йўк, кўча тўла аёллару, лекин
кўнглига ўтирадигани йўк. Ишоған ва умид қилган аё-
ли яқинда кўнглини чилпарчин қилиб кетган. Йигит юз-
сизлик қаршисида лол қолиб, чўнтагида борини чиқариб
берган. Бу аёлни суймоққа нечун бунча уринди, не
кидирди ундан? Жавобсиз саволлар сероб эди. Кўлига
тутқазилган пулдан каноатланган аёл эса мамнун кет-
ган. Мамнунлигини яшириб ҳам ўтирмаган. Балки ўтган
сафар қуруқ қайтаргани учун ўзича бошлаб ўчини олган-
дир. Ҳар ҳолда топган баҳонаси куракда турмасди.
Бўйида бўп қолганмиш, дўхтирга қаратиши лозим
эмиш. Қанақасига? Ахир бормай кўйганига бир неча ой
бўлди-ку. Бироқ бу ҳақда ҳижжалаб сўраб-суриштир-
моққа йигитда забон йўк. Ошкора таъмагирликдан эсан-
кираб қолганди. Алам ва изтиробдан қаншари ачишиб,
тахтадай қотганди.

У ердан кўз узиб, сўрида оёқларини осилтириб ўти-
ришган ҳамкасбларини кўрган. Барининг юзида шум
ифода, тиржайишар, яъники, олчоқлик қаршисида но-
чор қолган инсон ҳолатини андишасизларча томоша
қилишарди. Аёл эса аллақачон бозор тўла оломон ичига
сингиб кетганди.

— Бопладими?! Аёлларнинг бариси шу...

Отамурод гап эгасига қарамади. Бу гапда ҳамдард-
ликдан кўра, қандайдир қониқиш ҳисси кучли эди.
Мамнунлик аломати устувор эди.

— Аввал Алишерни тоза соққанди, энди навбат сен-
га келти-да.

Бу гап унинг учун тамомила янгилик эди. Аёлни ал-

лақандай Алишерга илакишганидан бутунлай беҳабар эди. Билгани, аёлнинг ёлғизлиги, турмушидан ажрагани эди. Аёл унинг қайноқ оғушида эркаланар экан, эридан сўнг бирор кимсага қиё боқмаганини ҳамиша таъкидлар, севаман, дерди, борлигимсиз, сизсиз дунё менга қоронғи, дерди. Бу гапларга йигитнинг жуда-жуда ишонгиси келарди. Бироқ инонмоғига доимо нимадир ҳалакит берарди.

— Куйинаверма кўп, бариси бир гўр буларнинг!

Бу гапга йигитнинг кўшилгиси келмади. Эракка ҳам жон, ҳам тан бўла оладиган аёллар борлигини, ўзига аталгани эса дунёнинг қай бир бурчагида мавжудлигини ҳамиша ҳис этарди, умид киларди. Агар бунинг тескариси бўлса, бу оламда яшамоқ не даркор? Аслида дунё шундай яралган — ким кимгадир доимо интилиб яшамоғи лозим. Бировга интилмайдиган одамнинг нигоҳи бефарқ, идроки мудроқ бўлади. Унақалар Худо берган умрни яшаб ўтмоқлари учунгина йўқ ердаги нарсаларга ўралашиб, ташвишларга алданиб яшайдилар. Кўнгиллари тор, мақсадлари бачкана, кибрли бўладилар. Ана сўрида бир талайи валақлашиб ўтирибди. Улар билан оддий бир нарса юзасидан ҳам баҳслашиб бўлмайди. Барча нарсдан ёмонлик қидиришади. Аёл зотига нисбатан қарашлари шу қадар куфрлики, бу мавзуда, яхшиси, сўзлашмаган маъқул. Иймонингни қочириб, шайтонга ҳамроҳ қилиб қўйишади. Негадир окдан қора, нурдан соя қидиришади. Ҳатто газетага тикилиб, китоб варақлашингниям калака қилишади. Ўз навбатида, бари ўзини ғоят ақли санайдилар. Йўқ-бор нарсага қаж-қаж уришади. Мижозлар қолиб, бир-бирларини алдашга тиришадилар. Оддий инсоний ҳислар бегона, ҳар қандай туйғу қулгига сабаб бўлади. Нечун улар бунақа? Мижозга рўпарў келганида нега ўзи ҳам уларга ўхшаб кетади? Кўпроқ ундириш пайида бўлиб, тили ёлғонга кетганини ҳам сезмай қолади. Ёмон хислатлар нечун бу қадар ёпишқоқ? Яхши хусусиятлар эса кийимга қўнган гарддек қоқиб ташланаверади. Нега?

— Биттаси бор, жуда бой лекин. Гаплашиб берайми? Эридан қолган машинасиям бор. Яп-янги. Маза қип миниб юрасан.

Отамурод гап эгасига қарамайди. Эракклик шаъни, ор-номуси ҳақидаги қарашларини эътироф этмоқдан

наф йўқлигини ўйлайди. Қаватидаги кимса эса унга ачиниб қарайди.

— Аммо-лекин ёмон тушириб кетди-я сени. Булар шу, кўз сузиб, пулингни олади.

Йигит эса берган пулига эмас, аёлга ачинарди. Туйғулари унинг учун бир пуллигидан эзиларди. Шунинг билан биргаликда, аёл кишининг сирли мухаббатини кўмсарди. Бу туйғусиз тириклик ғоят нурсизлигини ўйларди.

Охири у кўнгилдаги ёрини одам тўла шаҳардан эмас, тоғлар орасидаги мўъжаз бир қишлоқдан топди.

Топди-ю...

Чўмичнинг қозонга урилиши юрагини ўртаб, дилини вайрон этаётганини ҳис этиб, афти тиришди. Чолнинг гаплари ортиқ қулоғига кирмай, теваракка маънос назар солди. Тонгги қуёш нуридан ақлни лол қолдирар даражада фусункор тус олган табиат чиройини сезмайди. Аммо адоватни ҳис этади. Бу қишлоқдаги жамики нарса унинг дарвозадан чиқишини пойлаётгандек, ташқарига чиқиши билан мўрмалаҳдек ёпишадигандек эди. Ҳатто қаршисидаги чол ҳам меҳмон хурмати дея, зўр-базўр ўзини босиб тургандек эди.

Отамурод тақдирига тан берган бир алфозда косадаги овқатга қошиқ урди. Таом лаззатини туймади. Назарида, маза билиш сезгиси ўлгандек эди.

У беихтиёр кавшанаркан, ортиқ теваракка боқмас, умиди бутунлай сўнганди. Олдинда кутаётган севгисиз, маза-матрасасиз ҳаётнинг бор залворини вужудда ҳис қилгандек, елкалари чўккан, шалвираган бир ахволда шўрва хўшларди.

• • •

Нонушта охирлагани сайин, чолнинг ташвиши ортомқда эди. Қизининг дараксизлигини эмас, йигитнинг қишлоқдан омон-эсон чиқиб кетишини ўйламоқда эди.

Йигит кўнглига ўтиришган, айниқса, ёлғон гапириш пайтидаги ҳолати чолга жуда ёқиб тушганди. У, тўрт-беш қоп ёнғоқ керак эди, деркан, хижолатдан дув қизариб кетганди. Кейин ёлғон сўзлаганини яшириш учун тоғларга боққан, машинаси теварагини айланган киши бўлган. Чол эса уни хижолатдан чиқаришга аҳд қилгандек, айтган ёнғоғини бирпасда тўғрилаб берган. Бундан

Йигит заррача севинмаган, бошини қашлай-қашлай, бу кераксиз матоҳларни машина устига тезгина улоқтирган. Аммо пул санашга келганда, роса имиллаган. У пул санамаган, пул санаган киши бўлиб, бир оз қолишга баҳона қидирган. Шу ерда чол кўмакка келган: «Бир кеп қопсиз, меҳмон бўп кетинг энди». Йигитнинг кўзларидаги ўшандаги қувончни чол хануз унутолмайди: «Тавба, худди ёш болага ўхшайди-я», деган негадир унга меҳри ийиб.

Йигит кампирига ёққанини чол дарров илфаган. Одамни билишда кампирига тенг келадигани йўқ. Бу хусусият унга отаси — Абдурахмон чавандоздан ўтган. Ҳайбатли бу одам итдай зийрак, бўридай ёвқур эди. Одам боласининг нелигини ва нималарга қодирлигини бир қарашдаёқ биларди. Дилидагини образли йўсинда ифода этишни яхши кўрарди. Гап келганда, отасиниям аямайдиганлар хилидан эди. Буни қарангки, Сардорни шу масқанда муқим яшаб қолишини ўшандаёқ сезган экан: «Чангалинг бўшроқ кўринади, жигар, — деган бирда. — Чунон истасангда, бургутлик сиёғи йўқ сенда. Аммо-лекин яхши йигитсан. Кўнглингда киринг йўқ. Шунингчун ортикча чиранмай, ҳолингни билда, ризкингни териш пайида бўл».

Бу пайт Сардор пойгаҳда яроғини қайта тозалаб, мойлаётган эди. Юрагидан хануз алам аримаган, кўзига чўп суққанларнинг қонини тўкмоқ қасдида ўртанарди. Таажжубли жиҳати, ўшанда Абдурахмон чавандоз уни бу йўлдан қайтаришга уринмади, увол-савоб ҳақида сўзламади. У йўлга тушганда, айтар гапи шу бўлди: «Бугун кўзи сўяман, ҳаялламай қайт». Йигитнинг кўзларида алам учкунлади: «Мен энди эт емайман, қон ичаман, уларнинг қонини ичаман!» Абдурахмон чавандоз унинг нигоҳида алангаланган бу ифодани пайқасада, пинак бузмаган, тунга қолмай, қайт, деб қўя қолган, холос.

Сардор эса қайтиш ҳақида ўйламасди. Куну тун руҳини эговлаётган азобдан биратўла қутулмоқчи эди. Тўшақда бир-бирига айқашиб ётган яланғоч таналарни эслагани сайин, қони кўпирмоқда эди. Бу ишни биринчи куниёқ амалга оширмаганидан изтиробда эди.

Яроғини елкасига ташлаб, йўлга тушаркан, кета-кета ортига қайрилди. Ўзича туз-наъмак тотинган хонадон

билан хайр-хўшлашмоқчи бўлди. Шунда тандир ёнида хаёлчан турган қизга кўзи тушди. Аланглаб Абдурахмон чавандозни қидирди. Уни топмади. Бундан йигитнинг алами келди. Чавандозни совуққонликда айблаган бўлди. Сўнг жаҳд билан олға юришда давом этди. Шу заптда довон бошига етди. Довон тепасида бир зум тин олмақни истади. Харсанглардан бирига елкасини тираб, оёқларини узатиб ўтираркан, дунёнинг бу қадар кенглигини энди кўраётгандек, бир-бирига мингашган тоғларга, кулранг хошия тортган уфққа хайратли тикилиб қолди. Ўзини зарранинг зарраси эканлигини дафъатан ҳис этди. Чексизлик олдида юрагини ёндираётган интиқом ўти сусайгандек бўлди. Кўз ўнгидаги барча нарсаларда яшашга интилиш мавжудлигини теран идрок этди.

Авваллари у борликқа бу даражада синчков эътибор бермасди. Энди эса, худди хайрлашаётгандек, барча нарсаларга жиддий разм солмоқда эди. Аслида ҳам шундай, агар у қўнглига туккан режасини амалга оширадиган бўлса, бу тоғу тошларни қайта кўрмаслиги тайин. Шунинг учун ҳам у бўрон буккан арчаларга, елга бўй бермай қуёшга талпинаётган тоғ чечакларига, майсаларга айрича диққат билан бир-бир назар соларкан, улардаги яшаш иштиёқини ҳис этди.

Бу ҳол илгари унда бўлмаган. Бурун у борликни яхлит кўрарди. Яхлитлик бағрига разм солмоққа на уқуви, на хафсаласи бор эди.

Айни пайтда қалбида англарсиз нимадир уйғонгандек эди.

Ҳадемай яна йўлга тушади. Кўзга ташланиб турган навбатдаги довондан ошиб, пастдаги тоғ тизмаларидан бирида жойлашган қишлоққа кириб боради. Қайнотасининг уйига тикка кириб, хиёнаткор аёл кўксига милтик тирайди. Кейин йигитни... Аммо улкан шахарнинг қай бурчидан топади уни? У қаерда-ю, шахар қаерда. Йўк, топмай қўймайди.. Йигит кишининг номусини оёқости қилиш қанақа бўлишини кўрсатиб қўяди унга!

Шунда кутилмаганда саркаш бир ички овоз аста тебрланди: «Ўлдирсанг, мардни ўлдир, умринг сабил кетмайди. Номард нима, ерда ётган бир тезак— уни тепиб ўтдинг нима-ю, босиб ўтдинг нима. Бу билан ҳеч нарса ўзгармайди». Бу Сардорнинг идроки эмасди. Қачонлар-

дир кимдандир эшитган пурмаъно ўгитнинг калбдаги акс-садоси эди.

У бу овозга қулоқ солмокни истамади. Ўзини чалғитиш ниятида бот теваракка разм солди. Аксига олгандай, барча нарсадан ҳаётнинг қудратли нафаси уфуриб турарди. Бу қудрат олдида юрагини куйдираётган интиқом қандайдир бачкана туюларди. У йўлбарс овига чиқиб, суғир инини пойлаётган овчидек ҳис эта бошлади ўзини. Саркаш ички овоз эса сира тинай демасди: «Иш арзисаям, улар арзимади! Азалдан қийшиқ ўсган дарахтни кесдинг нима-ю, кесмадинг нима! Дунё деганлари шу — вафо ва хиёнат, ёвузлик ва эзгулик ўртасида сарсон яшайсан! Яшаш давомида чиниқиб, товланиб борасан! Сен бу борада, яхшиси, тоғлардан улгу ол. Уларнинг бу чўнг бошлари не синоатларни кўрмаган. Лекин хамиша адл! Инсон қавмидансан-да, гоҳ тушқунликка берилиб, кўксингга милтиқ тирайсан, гоҳ интиқом ўтида қоврилсан. Тирикликнинг эса, икир-чикирларинг билан иши йўқ, ўз маромида давом этаверади...»

Ўша куни довонда узоқ қолиб кетди. Ўтган воқеаларни ўйламасликка тиришди. Заминнинг таскин берувчи қудратли кучини янада теран ҳис этмоқчидай қорли чўққиларга, арчазорларга тикилиб ўтирди. Сўнг изига қайтди.

Қишлоққа шомга яқин кириб келди.

Уйда кўзи сўйилган экан, Абдурахмон чавандоз уни одатдагидек хушхол қаршилади. Худди қайтишини билгандек, ортиқча сўраб-суриштирмади.

Энди билса, Абдурахмон чавандоз унинг қотилликка қодир эмаслигини сезган экан. Қон тўкиш гуноҳ, деган кейинги гурунгларидан бирида, зўр бўлсанг, сабрни ошно тут, ақидасига амал қилди. Шунга қарамай, интиқом ўти анчагача юрагини куйдириб турган. Кейин мехнатга берилиб, барини унутган. Ана кетарман-мана кетарман, дея, аввалига сой бўйини обод қилди. Сўнг қаршидаги қоя пойидаги ерларни ўзлаштирди. Қоянинг қуёш чиқиш тарафидаги бет ҳам назаридан четда қолмади. Мехнат билан бўлиб, умрини ўтказиб қўйганини ҳам сезмай қолибди. Кейин ўйлаб кўрса, ўшанда борадиган жойининг ўзи йўқ экан. Қишлоғига қайтмасликка қасам ичган. Айрим ҳамқишлоқларига ўхшаб чўлга кетишдан бирор маъни топмаган. Боз устига, бу қишлоқдан ҳеч

ким сени хайдаётгани йўқ. Хурмат-иззатинг жойида. «Келгинди» масаласига келсак, бу дунёда ҳамма келгинди. Келади-кетади. Дунёга устун бўлган одамни хали ҳеч ким кўрмаган.

Бу фикр асли Абдурахмон чавандозники. Раҳматли дунёга кенг кўз, теран ақл билан қарарди. Гаплари салмоқли, гурунглари мазали эди. Дердики, аждодларимиз бу томонларга қувғин туфайли келиб қолган. Сўнг болишни бағрига тортиб, берилиб сўзламоққа тушарди. Унинг ҳикоясида киши кўз ўнгида қуйидаги манзара жонланарди.

Кенг яйлов. Юзлаб ўтовлар тикилган дашт йилқилар уюрига тўлган. Окшомлари қозонларда эт қайнаган. Йигитлар қатори қизлар ҳам чавандозлик сирларини билишган. Камон отиб, кураш тушишган. Шундай сурурли кунларнинг бирида кунботишдан ёв босиб келган. Сон-саноксиз. Тенгсиз жангда енгилган даштликлар чекина-чекина мана шу тоғлар бағрига етиб келган. Тоғ девордек тик, ўтмоқ машаққат бўлган. Шунда юрт кексалари Худога нола қилган. Довон бағри очилиб, улар мана шу водийга тушиб қолишган. Душман уларнинг манзилидан огоҳ бўлгунча бу ерда бир неча авлод яшаб ўтган. Охири улар яна ёв талонига учрайди. Бутун бошли қишлоқдан бир қиз ва ўғил бола омон қолади. Кейинги авлод мана шу иккисидан таркаган. Ва у ҳикоясини ҳамиша мана шу тарзда яқунларди: «Шунинг учун иттифоқ бўлинг! Баринг бир ота-онанинг зурриётларисиз! Иттифоқ бўлинг!»

Бу ривоят Сардорга жуда ёқарди. Демак, бу қишлоқда ҳамма келгинди. Келгиндидан деб, сикилмасамам бўларкан. Бундан кўнгли андак оройиш топади. Барча нарса ўзига дахлдордек туюлади...

Чол бу ҳақда сўзламоқ ниятида қошида ўтирган йигитга тикилади. Тикиларкан, унинг бу қишлоқда қолмаслигини сезади. Қизи минг хурлиқо бўлмасин, ҳеч бир куч йигитни бу қишлоқда олиб қололмайди. Газа тугул, бутун бошли тоғни ҳада қилсангда, қолмайди бу. Негаки, унинг ўз манзили, ўз маскани бор. Йўқ, қолмайди бу!

Сардор чол бирдан ҳушёр тортади: нимани истаяпман ўзи мен?! Қариганда, жинни бўп қолдимми, нима бало!

У косага қошиқ ураркан, йигитни ёктириб қолганини қайта ҳис этди. Умр бўйи мана шундай ўғилни орзу қилиб келганини ўйлади.

Худо қиздан қарашди-ю, лекин ўғилдан сикди. Икки қизи шу қишлоқнинг бўлаги ҳисобланмиш паст қишлоққа тушган. Кенжасининг эса бахти чопмади. Суксурдай куёви кўчки тагида қолди. Кенжа қизи ўр чикди. Шундан кейин бировга кўнгил қўймади. Отанинг назарида, бу йигитга қизининг кўнгли товлангандай эди. Ё адашдимикан? Ё йигит бирор бежо ҳаракат қилдими ёхуд ножўя сўз айтдимикан? Ундай деса, қизининг ковоқ читганини сезмади. Қайтамга қисинган, қимтинган, лекин ичдан яшнаб турган. Ё тасавури алдадимикан?

Чол кўз остидан йигитга айбдорона тикилди. Йигит шўрликнинг руҳи чўккан, нима еб, нима ичаётганини сезмайдиган бир ахволда кавшанарди.

• • •

Косадаги сўнгги луқмани еб бўлган Отамурод боши эгилган кўйи, лаб-лунжини суртди. Чуқур хўрсиниб, аста қаддини ростлади. Теваракка ғамгин назар солди.

— Бизга энди руҳсат берсангиз, — деди ғамгин оҳангда. — Турай энди.

— Чойдан ичинг, борасиз-да шу уйингизга. — Чол қувноқ сўзлашга уринди. — Қоринди ниқлаб олсангиз, йўл юрмоқ осон кечади.

Йигит кулимсирашга тиришади. Қишлоқ томонга боқади. Тонгданоқ руҳини исканжага олган адоватни теранроқ ҳис этмоқчидай, ҳар бир хонадонга бир-бир кўз ташлаб чиқади. Аммо жувоннинг дардида ёнаётган юраги адоватни ортиқ даражада сезмайди. Агар шу тобда, кўчага чиқа кўрма, калтак остида қоласан, дейишган тақдирдаям бирор туки қилт этмасди. Дунёда ҳажр ва умидсизликдан оғир дард йўқлигини илк бор англаб етган йигитнинг юраги чилпарчин бўлган. Назарида, чол, суймаганга суйкалма, деган маънода кулимсираётгандек туюлди. Ҳадикланиб чолга бокди. Йўқ, у ҳам ўз ўйи билан банд эди.

Отамурод эзилиб ўтириш жонига теккандай, саркашона бир ҳаракат билан ўрнидан кўзгалди. Қозон бошида серрайиб турган кампирга миннатдорчилик билдир-

ган бўлиб, кераксиз юк ортилган машинаси томон юраркан, негадир, яна келаман, деди. Чол одоб юзасидан, эшигимиз ҳамиша очик, деркан, ичидан зил кетди: «Эсон-омон чиқиб кета олармикансан ҳали».

Иккиси машина томон олдинма-кейин юрган ерларида, бирдан тақа-так тўхташди.

Сой томондаги тор сўқмоқдан хурмача кўтарган жувон бамисоли қуёшдай порлаб чиқиб келарди. Ҳарҳолда йигитга шундай туюлди. Ва у бир лаҳза уят ва андишани унутди. Жувонга бақадай тикилиб қолди. Аммо бунни уй эгалари сезмади. Уларнинг эътибори ҳам Зумрадда эди. Бундан жувон баттар кисинди, баттар қизарди. Кўзига тик тушган қуёш нуридан шапақлангандай, беихтиёр қоқилди. Ўзини базўр ўнглаб, хижолатомуз жилмайди.

— Меҳмон кетаяпти, кизим, — деди ота.

— Бунча йўқ бўп кетмасанг, — деди она.

— Мен хозир.

Қиз шундай дея ҳовли этагидаги кулба томон интилди. Ҳаракатларида қандайдир ошиғич, ҳаяжон бор эди. Бунни сезган чол-кампир бир-бирларига маъноли қарашди. Сўнг йигитга ўгирилишди. Уларнинг қарашларини йигит жуда кеч пайқади. Лавлагидай қизариб, ерга боқаркан, кабина эшиги тутқичини тополмай, пича тимирилди.

Жувон кулба эшигида пайдо бўлганида, чол янада сергакланди. Қизининг қўлидаги тугунга қаради. Зумрад хурмачани Абдурахмон чавандоз авлоди учун маълум бир тимсолга эга бўлган ўша таниш белбокка тугиб чиққанди.

— Қаймоқ, — деди у қўлидаги тугунни онасига узатаркан оҳиста. — Ўзимизда йўқ экан, бўламниқидан олиб келаяпман.

Жувон аста ортга чекинарган, йигитга бир қараб қўйди. Шу бир қарашнинг ўзиданоқ Отамурод кўп нарсани англади. Ҳаяжондан хаприқиб, тили калимага келмай қолди.

— Кутлуғ уйдан қуруқ кетманг, болам!

Кампир қўлидаги тугунни йигитга узартаркан, чолига маъноли қараб қўйди. Чолнинг зийрак нигоҳи белбоғнинг маъносини йигит англамаганини дарров пайқадди. Жувоннинг ташрифи ва қараш билангина чеклан-

ган Отамурод қўлидагини шунчаки тугун деб ўйлади. Уни ўтиргичга қўйди.

— Қаймоқ тўкилса, белбоғ расво бўлади, улим. — Чол шундай дея ортига ўгирилди. Аёли ва қизига қаради. Улар йигит билан тезгина хайрлашиб нарироқ кетдилар. Ота уларни нигоҳи билан кузатиб қоларкан, тагин йигитга юзланди.

— Белбоғни белга, э, елкага ташлаб олинг, — деди. — Хурмачани оёқ остига жойлаштиринг. Оғзи маҳкамми? Ҳа, маҳкам экан. Тўкилмайди. Белбоғни елкага ташланг.

Йигит хурмачани челақ ичига жойлаштириб, белбоғни елкасига ташларкан, чолга хушнуд жилмайди.

— Яна озроқ ёнроқ ғамлаб қўйсангиз, — деди дув қизариб. — Икки-уч кун ўтказиб келамиз.

— Келамиз? — Чол бу сўровда сўзга алоҳида урғу берди.

Йигит ҳаяжон билан таъкидлади.

— Ҳа, келамиз!

— Кутамиз, лекин белбоғни елкадан ташлай кўрманг!

Афсус, йўлда йигит бу гапни паққос унутди. Ҳаяжондан терчиган манглайини белбоғда суртаркан, одати бўйича уни ёнига, ўриндикқа ташлади. У шу қадар бахтиёр эдики, қўшиқ айтиб юборишдан зўр-базўр ўзини тийиб турарди.

Қишлоқдан чиқиши билан қўшиқни бошлаб юборди. Ҳаётида бирон марта қўшиқ айтмаган, шунингдек, бирорта ашулани тузук-қуруқ билмасди. Буни қарангки, сўз дегани ўз-ўзидан қуйилиб келаверса денг.

Аммо унинг шодлиги қишлоқдан унча узоқлашмай адоғлади. Муюлишда йўл чоғроқ харсанглар билан тўсиб қўйилганди.

* * *

Бу пайтда чол хансираганча дўнгга тирмашаётган эди. Дўнгдан муюлишгача бир қадам. Довонга тирмашадиган яккаю ягона йўл эса қишлоқ ёқалаб бориб, Бештошдан сўнг муюлишга буриларди.

Муюлишга бориш чолнинг хаёлида ҳам йўқ эди. Аммо машина ҳовлидан чиқиши билан қизи онасига, она эса чолга ялт этиб қаради.

— Муюлишгача кузатиб қўймадингизда, отаси.

Чол, белбоғ бор-ку, демоқчи бўлди-ю, сўнг бирдан хавотирга тушиб, оёғини қўлига олди. Дўнглик жуда тик эди. Аммо тоғ аҳли учун бу тиклик нима бўпти. У мисоли қоплондай бута ва харсанглар оралаб, жадал юкорилаб борарди.

• • •

Машина йўлга кўндаланг ташланган харсангларга тумшук тираб тўхтаркан, наридаги арча тагида ёнбошлаб ётган беш-олти йигитлар орасидан икки нафари ўрнидан кўзгалди. Улардан бири кеча шомга яқин машинани тузатишга кўмаклашган қоратўри йигит эди.

— Кўп қопкетдингиз, меҳмон? — деди у машинага яқинлашиб, кабина эшигини очаркан, совуқ илжайди.

Отамурод саволга жавоб беришдан аввал тевааракка зимдан разм солди. Ўнг бет тик қоя, чап тубсиз жарлик. Тушган одам тарикдай сочилиб кетиши тайин.

Йигитлар кулимсираб туришган эса-да, авзойилари бузук, гўё қахрларини табассумлари остига яширишга тиришгандай, ғалати илжайишарди.

— Тушинг, меҳмон, бир майдон гаплашиб олайлик энди! — деди иккинчиси.

Ишқдан маст Отамурод хушёр тортаркан, тонгдан юраги сезган адоват ва унинг натижаси эрмиш хавф мана шу эканини англади. Лекин негадир қўрқувни хис қилмади. Агар жувондан воз кеч, десалар, яхшиси, анови жардан улоқтира қолинглар дейман, деб ўйлади. Бирок оғзидан бутунлай бошқа гап чиқиб кетди.

— Мени ҳатто йўл назоратчиси тўхтатганда ҳам машинадан тушмаганман, — деди қўрсроқ оҳангда.

— Лекин биз йўл назоратчиси эмасмиз, — деди биринчи йигит ўша сокин оҳангда. — Туша қолинг энди!

— Унда қароқчи экансизлар-да, — Отамурод шундай деркан, зигирча чўчимаётганидан бот ажабланди. — Лекин менда тўрт қоп ёнғоқдан бўлак нарса йўк.

— Ёнғоқ ўзимизда ҳам сероб, ҳатто керагидан ортиқча, — деди биринчи йигит ўша-ўша мулойимлик билан. — Озгина ножўя ҳаракатларингизни сезгандай бўлдик. Тўхтатганимиз шундан. Гапни чўзмай, туша қолинг!

Отамурод йигитнинг исталган пайтда газабнок тус олиши мумкин бўлган афтига бир муддат тикилиб тураркан, чўчимаётганидан баттар хайрати ошди. Кабинадан туша-туша деди:

— Сизга ножўя кўринган ўша ҳаракат самимий бўлса-чи?

Бирок бу саволи жавобсиз қолди. Қоратўри йигитнинг кўзлари ўриндикдаги белбоққа қадалганди. У бир белбоққа, бир Отамуродга тикиларкан, ишонқирамай сўради:

— Белбоғ сизникими?

— Ҳа, ҳозиргина совға қилишди.

— Ким?

— Буни билишингиз шарт эмас! — Отамурод оёқ тагига ташлаб кўйилган темир бўлагига ўғринча қараб кўяркан, йигитнинг қарашлари юмшаганини пайқаб ажабланди.

— Бундан чиқди тагин келаркансиз-да? — Йигитнинг овози бу сафар илиқлик касб этди.

— Худо хоҳласа, уйдагилар билан келаман! — деди Отамурод йигитнинг нигоҳида жилоланган дўстона ифодадан руҳланиб. — Ҳаялламай келаман! Ишқилиб, кўясизларми? Ё...

— Э, бемалол! — Йигит энди хижолатомуз жилмаяркан, йўлдаги харсангларга ишора қилиб деди: — Юқоридан тош ўпирилиб тушган экан, йўлни энди тозалаймиз деб тургандик.

— Кўчки денг? — Отамурод жилмайди.

— Йўк, кўчки ўтиб бўлди, бу шунчаки тош.

— Унда мен кета қолай.

— Олдин йўлни тозалайлик.

— Қарашайми?

— Йўға-ай, сиз меҳмонсиз ахир.

— Жар тубсиз экан лекин, — Отамурод куйига ишора қилиб кулди.

— Ҳа, тубсиз.

— Тунда юриш хавфли экан.

— Ёмон одамга кундузи ҳам хавфли.

— Ёмонлар сирасига кирмасам керак мен?

— Нималар деяпсиз, хафа қилаяпсиз бизни.

— Хай, бизга жавобми унда?

— Шундайгина йўлни тозалаб олайлик.

Отамурод йўлдаги харсангларни четга суришга уннаётган йигитлар ҳаракатини бир зум кузатиб тураркан, сўнг ўтиргичда ётган белбоғни қўлига олди. Уни димоғига олиб бориб хидлади. Белбоғдан кўхналик хиди, шунингдек, заиф атир иси анқирди.

— Уни белга маҳкам боғлаб олинг, мехмон, — деди қоратўри йигит, кафтларини бир-бирига ишқаларкан, жилмайиб.

— Ҳа, маҳкам боғланг, — деди иккинчиси.

— Аввалроқ шундай қилиш керак эди, — деди яна биринчиси.

Отамурод белбоғни белига боғларкан, масрур жилмайди. Бунга жавобан йигитлар ҳам кулишди. Сўнг қўл силкиб, хайрлашиб қолишди.

• • •

Худди шу аснода Сардор чол дўнгга кўтарилиб улгурганди.

У йигитларнинг йўлни тозалашларию, жилган машина кетидан қўл силкиб қолишларини жимгина кузатаркан, енгил, жуда енгил нафас олди. Кейин улар кўриб қолмасин дея, буталар орасига яширинди.

Йигитлар узун-қисқа бўлиб, қишлоқ томон юришаркан, улар қаторида Абдурахмон чавандознинг невараси ҳам бор эди. Отамуродга рўпара бўлган биринчи йигит эди у.

Чол буталар панасига хотиржам жойлашиб ўтираркан, ўзининг бу қишлоқда муқим яшаб қолишига сабаб бўлган омиллардан бирини топгандай бўлди. Аммо буни сўзда ифода этиш қийин, фақат ҳис қила билишгина мумкин эди, холос.

ТОҒУ ТОШЛАРДА

Унинг ҳаётида беҳаловат кунлар бошланганди. Энди илгаригидек эмин-эркин юролмас, назарида ҳар бир харсанг, бута ёки арча ортидан ғаними пойлаб тургандек ўзини бежо ҳис этарди. Бундай пайтда кўзидан кўра кўпроқ димоғига ишонарди. Ўша даҳшатли хидни илғаши баробар бутун вужудида титроқ кўзғалиб, тезроқ қочмоқ пайида бўларди. Ўша даҳшатли хид — ин-